

Софийски университет „Св. Климент Охридски”

Факултет по педагогика

**Катедра „История на педагогиката и управление на
образованието”**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на дисертационен труд

за присъждане на образователно-научна степен „Д о к т о р”

по професионално направление: 1.2. „Педагогика”,

**научна специалност: „История на педагогиката и българското
образование”**

на тема:

**„Развитие на детските организации в България
през периода 1944-1990 година – педагогически аспекти”**

Автор: Петя Димитрова Иванова

Научен ръководител: проф. дпн. Пенка Цонева

София

2022

Дисертационният труд е обсъден на заседание на катедра „История на педагогиката и управление на образованието“ при Факултета по педагогика на СУ „Св. Климент Охридски“ на 05.09.2022 г. /Протокол № 1 от 05.09.2022 г./.

Заседанието на журито за защита на дисертационния труд ще се състои на 22.12.2022 г. в **Зала № 1 от 13:00 ч. в Ректората на СУ "Св. Климент Охридски"**

Материалите по защитата са на разположение в каб. 58, III етаж на Ректората на СУ „Св. Климент Охридски“.

Дисертационният труд е с обем от 230 страници, от които 209 страници са авторов текст. Структуриран е в увод, три глави, заключение, справка за използваните исторически извори, възлизащи на 150 на брой, справка за използваните литературни източници, съдържаща 149 заглавия, и приложение от 191 страници, обособено в отделно тяло.

СЪДЪРЖАНИЕ

Увод/ 6.

1. Значимост на изследването и хронологически обхват/ 6.
2. Цел, задачи и методология на изследването/ 8.
3. Терминологични уточнения/ 12.
4. Изворова база/ 16.
5. Степен на разработеност на проблема/ 17.
6. Структура на дисертацията/ 19.

Първа глава. Създаване и основни тенденции в развитието на Единната детско-юношеска организация „Септемврийче“ 1944-1947 година / 19.

1. Детското движение в България (1878 - 1944) /19.

- 1.1. Структури / 19.
- 2.1. Възпитателни приоритети / 20.

2. Създаване и развитие на Единната детска организация „Септемврийче (1944-1947) / 21.

- 2.1. Създаване на Единната детска организация/ 21.
- 2.2. Състав, организационен строеж и принципи на изграждане на Детско-юношеската организация „Септемврийче“ и четите „Чавдарче/ 22.
- 2.3. Организационно укрепване/ 24.

3. Взаимодействие на Детско-юношеската организация „Септемврийче“ и четите „Чавдарче“ с училището в учебния процес. Класни, извънкласни и извънучилищни форми на взаимодействие/ 25.

4. Съдържателна насоченост, форми и методи на възпитание в Детско-юношеска организация „Септемврийче“ и четите „Чавдарче“ / 28.

- 4.1. Интелектуално възпитание/ 28.
- 4.2. Трудово възпитание/ 29.
- 4.3. Патриотично и интернационално възпитание/ 30.
- 4.4. Нравствено възпитание/ 31.
- 4.5. Естетическо възпитание/ 32.
- 4.6. Физическо възпитание/ 33.
- 4.7. Обобщение/ 34.

5. Взаимодействие на Детско-юношеската организация „Септемврийче“ с общественно-политическите и културно-просветните организации в България – цел, форми и методи на взаимодействие/ 35.

Втора глава. Развитие на Детско-юношеската организация „Септемврийче“ и четите „Чавдарче“ през периода 1948-1968 година / 36.

1. Структурни и организационни промени в ДЮО „Септемврийче“ и групите „Чавдарче“/ 36.

2. Общото и особеното в съдържателната насоченост, формите и методите на извънкласно и извънучилищно възпитание в ДПО „Септемврийче“ и групите „Чавдарче“ през периода 1948-1969 г./ 37.

3. Развитие на взаимодействието на ДПО „Септемврийче“ с училището и извънучилищните учреждения/ 39.

3.1. Теоретична постановка, приоритети и тенденции/ 39.

3.2. Пионерският дом – методически център на пионерската извънкласна и извънучилищна работа. Ръководство, съдържание и организация на дейността в пионерския дом. Форми на работа/ 42.

4. Тенденции в подбора, подготовката и развитието на кадрите в ДПО „Септемврийче“ и четите „Чавдарче“/ 42.

4.1. Подбор и подготовка на кадри за ДПО „Септемврийче“ и четите „Чавдарче“/ 42.

4.2. Взаимодействие на пионерските кадри с останалите фактори в системата за възпитание – директор, педагогически съвет, учители, класни ръководители, комитет на ДСНМ (ДКМС), семейство и други/ 43.

4.3. Принципи, форми и методи на съвместна дейност на педагогическия колектив и пионерската организация/ 44.

Трета глава. Развитие на връзката „детски организации – училище – общественно-политически структури“. Възпитателни практики 1969-1990/ 47.

1. Новата историческа обстановка и предизвикателствата пред развитието на детските организации/ 47.

2. Структурно-организационни изменения в ДПО „Септемврийче“. Кадрите в организацията/ 48.
 3. Съдържание и организация на взаимодействието ДПО „Септемврийче“ – *Единно средно политехническо училище*/ 51.
 4. Възпитателни практики на ДПО „Септемврийче“ през новия исторически период/ 52.
 5. Взаимодействие на ДПО „Септемврийче“ с обществените организации и движения / 52.
- Заключение/ 55.
- Използвани исторически извори в автореферата/ 59.
- Използвани литературни източници в автореферата/ 60.
- Приноси на дисертационното изследване/ 62.
- Публикации по темата на дисертационния труд/ 63.

Увод

1. Значимост на изследването и хронологически обхват

Обръщането към историята като ценен източник на апробирани практики е един от възможните пътища за решаване на редица дискуссионни въпроси в сферата на образованието и възпитанието в настоящето. В този контекст съвременната педагогиката би могла да извлече ценни ползи от натрупания опит и утвърдена традиция в извънучилищното възпитание и образование, осъществявано от детските организации в България още в зората на XX век и разгърнало се с особена сила и интензитет през периода 1944-1989 г. Това е основният мотив, определящ избора на темата на дисертационния труд – **„Развитие на детските организации в България през периода 1944-1990 година - педагогически аспекти”**.

Освен историческо-педагогическите измерения, проблемът за извънучилищното образование е актуален и във връзка с редица съвременните идеи на образователното министерство като целодневната организация на учебния процес, дуалната форма на обучение, включването на учениците в извънучебни и извънкласни занимания и др., наподобяващи познатите ни от близкото минало извънучебни и извънкласни форми за работа с децата, осъществявани от организациите за деца и младежи. Необходимостта от цялостно, последователно и детайлно историко-педагогическо проучване на възпитанието и образованието в детските организации се вписва и в контекста на все по-нарастващата роля на **неформалното образование** в съвременното общество. Преразгледаният опит на държавата през периода 1944-1989 г. в тази сфера може да бъде приложен при формирането на стратегиите на държавната политика в областта на неформалното образование като съществена част от образователната политика днес.

Проучването, анализирането и обобщаването на информационни единици от различните архивни фондове, на разнородни документи, сред които и тези на държавната политика и законодателство, на политическите партии и обществени организации, както и на публикуваните резултати от изследване на педагогическите аспекти в дейността на детските организации в България през периода 1944-1990 г. ще даде своя принос в създаването на разширена база данни на съществуващите педагогически практики и ще подпомогне съвременните им потребители с

многообразния опит от един не толкова далечен за нашата многовековна история период. Практическата полезност на изследването се свързва и със систематизиране на формите, методите и средствата за възпитание на децата, прилагани в детските организации през периода 1944-1990 г., което не само ще съхрани за следващите поколения апробиран полувековен педагогически опит, но и ще улесни неговото прилагане в съвременните детски структури за неформално образование. И не на последно място дисертационният труд, реализиращ тази идея, ще съдейства за съхраняването и продължаването на традицията за приемственост в българското образование.

Хронологическият обхват на изследването е обособен в периода 1944 – 1990 г. Времевите граници на проучването са двете ключови събития в най-новата българска история – голямата социална промяна на 9 септември 1944 г., когато властта преминава в ръцете на коалицията на Отечествения фронт, и Ноемврийският пленум на ЦК на БКП от 10 ноември 1989 г., когато генералният секретар на партията и председател на Държавния съвет на НРБ Тодор Живков (1911-1998) е освободен от длъжност и държавата поема пътя на своето посттоталитарно развитие.

Обособеният времеви отрязък от 45 години може да бъде структуриран в съответствие с настъпилите промени в политическия, стопанския и културния живот на страната в три отделни подпериода: първо, преходен период, наричан „Народна демокрация“ (1944-1947); второ, период на налагане на тоталитарната система в България (1948-1953) и преход към умерена либерализация (1953-1962) и трето, период на т. нар „живковизъм“ (1962-1989) (Калинова Е., Баева, И., 2010: 184-185). Структурата на дисертационното изследване отчита както общоисторическата периодизация, така и собствения хронологичен ход на детско-юношеската организация „Септемврийче“ и четите „Чавдарче“, следвайки вътрешната им логика на развитие. В този контекст в периодизацията се смесват историческият и проблемно-тематичният подход. В настоящия дисертационен труд за начална граница на третия исторически период (1969-1990) символично се приема Десетият конгрес на Българската комунистическа партия (април, 1971), на който се прокламира навлизането на страната в етапа на изграждане на развито социалистическо общество. Годината 1969 е зададена като своеобразен формален

вододел предвид вътрешноорганизационното развитие на ДПО „Септемврийче“, която след този момент се реструктурира и преориентира съобразно „новата постановка за партийната работа сред младежта“ (Живков, Т, Мадежта е нашето бъдеще, с.34).

2. Цел, задачи и методология на изследването

Използването на хронологическия подход е тясно свързано с **целта на изследването – да се открие и оцени от съвременна гледна точка общото и особеното в съдържателната насоченост /целите и принципите/, формите и методите на възпитание в детските организации в България и в характеристиките на връзката „ДПО „Септемврийче“ – училище – обществено-политически организации“ през отделните етапи на периода 1944-1990 г., да се изведат тенденции и приемственост в развитието на възпитателните практики на тези организации.**

Целта се реализира посредством следните **задачи**:

Първо, откриване, проучване и анализиране на историческите извори и литературните източници, необходими за реализиране целта на изследването и доказване на изследователската теза. Многоаспектният анализ на изворите е стремеж към обективност при реконструиране на реалната картина, без изпадане в изкуствено деполитизиране или абстрахиране от властовите и идеологически въздействия върху осъществяването през периода възпитание;

Второ, определяне и обосноваване на критерии за структуриране на разглеждания исторически период. развитието на възпитанието в детските организации е в пряка зависимост от обществено-икономическото и политическото развитие на страната, от международните връзки и сътрудничество на детските структури, от логиката на вътрешно-организационното им развитие и нормативната база. Структурирането ще представи организационната и функционална еволюция на детските структури;

Трето, анализиране на икономическите, политическите и социокултурните предпоставки, оказващи влияние върху цялостното развитие на ДПО „Септемврийче“ и групите „Чавдарче“, на възпитането и образованието в тези структури;

Четвърто, проучване на нормативната уредба на детските организации, представяща правната рамка на тяхното възникване и функциониране;

Пето, изследване на вътрешно-организационното развитие на ДПО „Септемврийче” и групите „Чавдарче” с цел открояване на три отделни неделими темпорални единства, съответстващи приблизително на обособените етапи на историческия период 1944-1990 г.: първо, период на създаване и организационно укрепване на Детско-юношеска организация „Септемврийче“ (1944-1947); второ, период на преустройство в организацията и поставянето ѝ на социалистическа основа (1948-1969); и трето, ДПО „Септемврийче“ в условията на строителството на т. нар. развито социалистическо общество (1970-1990);

Шесто, открояване на общото и особеното в съдържанието, формите, методите и средствата на извънучилищното и училищното възпитание и образование на обединените в групите „Чавдарче” и ДПО „Септемврийче” български деца.

Седмо, извеждане на спецификата в отношенията между държавните учебно-възпитателни заведения, комсомолската и пионерската организации, извънучилищните учреждения и социалните фактори като компоненти на функциониращата единна социално-педагогическа система в Народна република България през 80-те години на ХХ в.

Осмо, извеждане на тенденции, свързани с професионализирането на труда на пионерските ръководители и с динамиката на количествените, качествените и структурните (пол, възраст, образование и др.) изменения в кадровия състав на пионерската организация.

Девето, открояване на съвременни рефлексии.

Обект на изследването е възпитанието и образованието в Димитровската пионерска организация „Септемврийче“ и в неотделимите от нея групи „Чавдарче“.

Предмет на изследването са общото и особеното в съдържателната насоченост, формите, методите и средствата на извънучилищното и училищното възпитание и образование в детските организации в България през отделните етапи на изследвания период.

Изследователската теза допуска, че **развитието на целта, формите, методите и практиките на осъществяваното възпитание в детските**

организации и съпътстващите ги промени в тяхното взаимодействие с училището и общественно-политическите организации през отделните етапи на изследвания период са следствие от редица фактори, решаващ сред които е срастването на партийната и държавната власт в тоталитарната държава, поставила под пълен контрол формирането на детската личност.

Предназначението и принципите, върху които се изгражда и функционира Детско-юношеска организация „Септемврийче“, я определят като организация от казионен тип, която има за цел от ранна възраст да формира у децата граждански добродетели и да ги моделира по начин, който ги прави напълно подготвени за изграждането на народно-демократичната, а впоследствие – социалистическата държава. Отредената ѝ роля на „пръв и най-добър помощник на училището във всяко отношение“ поставя основите на взаимодействието с училището, което достига своята кулминация 70-те и 80-те години на миналия век с изграждането на единната социално-педагогическа система, когато общото във възпитателните приоритети на двете структури е в пълно съзвучие с държавната образователна политика, а връзката „детски организации – училище – общественно-политически организации“ достига крайната степен на своето развитие, поставена под пълен контрол от партията-държава в изпълнението на възпитателната цел. През 46-годишния си период на развитие детската организация се утвърждава като алтернативен възпитателен проект на социализма, неизменна част от официализирания комунистически дискурс, обслужващ идеологически властта през периода.

Ако се абстрахираме от крайната индоктринация и идеологизация, в осъществяваните възпитателни практики през периода се открояват и позитивни тенденции. В съгласие с диалектическия закон за всеобщата връзка на явленията и концепцията за развитието, разбрано като движение по спирала, откритите положителни тенденции биха имали теоретична и практико-приложна стойност както за съвременната, така и за бъдещата педагогическа наука и практика.

По своя **характер изследването** е историко-педагогическо. Изборът му се мотивира с реалните възможности, които то предлага за възстановка и преосмисляне на образователни идеи и практики от близкото минало, за тяхната рефлексия в

полето на съвременната педагогическа наука и практическата им апликация във възпитателната дейност на съвременните училищни и извънучилищни структури.

Целта, задачите и изследователската теза определят и избора на **методология**. Методологията може да се разглежда на няколко равнища.

На **първо ниво** е философската методология като най-обща методология на научното изследване. На философско равнище най-близка за постигане на изследователската цел е методологията на конструктивизма, която позволява да се стъпи на твърдението, че няма обективно знание, притежаващо абсолютна истинност, като фактите се тълкуват в контекста на времето, в което се изследва обектът. Същевременно „конструктивистката парадигма позволява радикално преосмисляне на властващите в определени исторически периоди от развитието на обществото идеологеми”, както и „активно изграждане на авторовия концептуален модел въз основа на знание от споделени артефакти и споделен смисъл, а не пасивното им получаване“ (Цонева, П., 2015: 12).

В тясна връзка с конструктивизма е диалектичното учение за **общото, особеното и единичното** и тяхната взаимна връзка. От особено значение е диалектиката на общото и единичното, „полярни противоположни отношения, които се самоизключват и същевременно взаимно се предполагат“ (Тасев, И., 1977: 128). Това противопоставяне на общото и единичното, разбирано като „борба между тенденцията на нещата в тяхното онтогенетично и филогенетично битие да се запазят същите и тенденцията им да се променят, да се превърнат в нещо друго“, ще бъде изходна методологична позиция за доказване на тезата (пак там: 130). Диалектичното учение за общото, особено и единичното е в тясна връзка с диалектичния закон за **„всеобщата връзка на явленията”**. **Законът за всеобщата връзка на явленията като** закономерност на съществуването на света, представляваща резултат и проява на универсалното взаимодействие на всички предмети и явления, също е в основата на методологическия фундамент на дисертационното изследване.

Методиката, която ще бъде използвана на **второ методологично равнище**, като „съвкупност от методи, техники, процедури и организация“, реализиращи „по най-ефективен начин целите на изследването”, се свежда до редица конкретно-

научни методи (Бижков Г., 1995: 37). Сред тях са аналитико-синтетичният, фактографският, сравнително-историческият, документалният, херменевтичният, статистическият метод и методът на историческия и логическия анализ.

Принципите и подходите при реализиране на изследването са съобразени с неговия историко-педагогически характер. Основните подходи са **проблемно-историческият и хронологичният**.

2. Терминологични уточнения

Терминологията, използвана в дисертационния труд, е пряко свързана с темата и целта на изследването – да бъдат представени педагогическите аспекти в развитието на детските организации през периода 1944-1990 г. в България. В контекста на настоящия дисертационен труд се разглеждат следните педагогически аспекти, свързани с осъществяваната възпитателна и образователна дейност на детските организации през периода 1944-1990 г:

Първо, открояването на общото и особеното в съдържателната насоченост, формите, методите и средствата на извънкласното и извънучилищното възпитание и образование на българските деца, осъществявано от детските организации през отделните етапи на периода 1944-1990 г.

Вторият аспект е свързан с извеждането на спецификата в отношенията между държавните учебно-възпитателни заведения, комсомолската и пионерската организации, извънучилищните учреждения и социалните институции като възпитателни фактори през разглеждания период.

Третият аспект засяга извеждането на тенденции, свързани с професионализирането на труда на пионерските ръководители и с динамиката на количествените, качествените и структурните (пол, възраст, образование и др.) изменения в кадровия състав на пионерската организация.

Четвъртият аспект е свързан с изследването на възпитателните практики, съществували през проучвания исторически период и техните съвременни рефлексии.

Основните категории и понятия, включени в понятийно-категориалния апарат на дисертацията по критерий **степен на общност**, обособяват три блока: 1) диалектическите категории „**общо, особено и единично**“ и „**приемственост**“; 2)

педагогическите категории „възпитание“, „образование“, „обучение“ и техния понятиен блок; 3) понятието „детска организация“.

Категориите **общо, особено и единично** са едни от основните в учението на диалектическия материализъм, което раглежда същността им и диалектиката между тях по нов начин.¹ Възприемайки позицията, че общото е неотделимо от отделно съществуващите материални неща, диалектическият материализъм интерпретира общото като това, „по което група или всички неща си приличат. То е тъждеството, сходството, подобие в природата. Общото е сродното между нещата, повтарящото се в техния строеж, в тяхното изменение, в техните свойства, в техните отношения, във формата и съдържанието им, в количеството и качеството им и т.н. Като такова то е тип връзка между нещата, видово-родовата непрекъснатост на материята.“ (Тасев, Ил., 1977: 115) Диалектичката философия приема, че единството на общото и единичното е в основата на всяко свойство и връзка. Неотделима от единичното и общото е и категорията „особено“. Особеното се разбира като относителността както на обективния свят, така и на нашето познание. Особеното се използва и за обозначаване на прекъснатостта във всички нейни форми на проявление.

Идеята за **приемствеността**, разбираана като „вечно съществуващото“ и непреходното, се среща още във философията на древнокитайския мислител Лао-Дзь. Неговата категория „Дао“, тълкувана от някои като начало на категорията „закон“, се приближава много до концепцията и понятието за приемственост. Според Лао-Дзь „Дао“ е здравата основа, поддържаща живота и „няма нищо ненаправено от него“ (Димитров, Л., 2016: 162). За нуждите на настоящия дисертационен труд понятието **приемственост** ще бъде тълкувано като непрекъснатост и продължаване и ще бъде в тясна връзка с открояването на тенденциите във възпитанието на децата, осъществявано от детските организации в определения исторически период.

Възпитанието като основна категория на педагогиката е разделяно на „възпитание в широк смисъл“ и „възпитание в конкретно-педагогически смисъл“

¹ При разработката на проблема за **единичното и общото** основоположниците на диалектическия материализъм, съставна част на марксизма, Карл Маркс (1818-1883) и Фридрих Енгелс (1820-1895) стъпват на част от схващанията на Г. Ф. Хегел (1770-1831), като ги доразвиват на материалистическа основа. Отхвърляйки „абсолютната идея“ и възгледа за **общото** като основа на и предхождащо **единичното**, те обявяват за несъстоятелно схващането, че общото съществува извън материалните неща и преди тях.

(Димитров, Л., 2016: 20). За нуждите на настоящия дисертационен труд понятието „възпитание“ ще се употребява както в по-тесния педагогически смисъл, „разбирано като целенасочен, специално замислен и методично осъществяван процес на въздействие и взаимодействие със съответстващи на него явления и дейност по посока на определен, в т.ч. институционално преследван идеал за човека и човешката личност“, така и в неговия широк смисъл (пак там). По-широката интерпретация разглежда възпитанието като обусловено от комплекс от фактори. В този по-широк контекст „възпитанието неизбежно е свързано с ... изискване за формиране на комплекс от физически, интелектуални и нравствени качества от страна на общото, което свързва индивидите, независимо от неговото ниво – било то държава или общност в рамките на държавата“ (Костова, С. Ч., 2016: 13).

Комунистическата концепция разглежда възпитанието като системна дейност на обществените организации и социалистическата държава под ръководството на партията за формиране на граждани на комунистическото общество. Методологическа основа на комунистическото възпитание са диалектическият и историческият материализъм, а крайната му цел е изграждането на **всестранно развита комунистическа личност**.

Дефинирането на понятието „**образование**“ има дълга и спорна еволюция. Социалистическата педагогика разглежда образованието като „сложна система за въздействие върху учениците“, в резултат на което те усвояват определен кръг знания, формират определени умения и навици, изграждат своя духовен и физически образ и се подготвят за дейност в определена област на живота. „Същевременно образованието е процес на умствено развитие и формиране на определени възгледи и убеждения.“ (Хрусанов, Г, Иванов, И . и др., 1976: 11).

От особено значение за настоящия дисертационен труд е уточняването на понятието „**неформално образование**“ предвид характера на осъществяваната възпитателна дейност в детските организации, част от която се извършва извън училищната институция в специално създадени учреждения. Според Силвия Николаева доминиращото определение за неформалното образование „като комплекс от процеси, средства и институции, специално и специфично разработени за нуждите на обучението и възпитанието, които обаче не са директно насочени към

даването на определена степен“, го представя като контрапункт на класическото разбиране за формалното образование (Николаева, С., 2015: 39). За да не се допуска пълно противопоставяне, С. Николаева предлага формалността и неформалността да бъдат разглеждани като характеристики на образователните дейности и процеси с двояк смисъл – едновременно на институционалната рамка и процесуалната философия и технология.

Функциите на неформалното образование се детерминират и в определен исторически и обществен контекст. През периода 1947-1989 г. комунистическата педагогическа доктрина приема единството на обучението и възпитанието като норма при всички дейности в училището и извън него и в този аспект функциите на неформалното образование се припокриват в голяма степен с функциите на формалната образователна система като еднопосочност на целта, към която се стремят.

Смисълът, който се влага в понятието „**обучение**“, се е запазил относително стабилен във времето. През годините 1944-1989 обучението се интерпретира като процес с познавателен и двустранен характер. То се разглежда като „вид съвместна дейност на учителите и учениците, при която едните предават знанията, уменията и навиците, ръководят усвояването им (преподаване), а другите ги усвояват (учене)“ (Хрусанов, Г., Андреев, М. и др., 1976: 241). Очевидно е сходството в интерпретациите на понятието през периода преди 10.11.1989 г. и сега, и в този контекст употребата му в настоящия дисертационен труд няма да предизвиква дискуссионни моменти.

Следващото основно понятие, което налага известно уточняване и се явява като основно за нуждите на изследването, е понятието „**организация**“. Най-общото определение, включващо сходните характеристики на повечето интерпретации, разглежда организацията като група от хора, работещи съвместно за изпълнението на обща задача. Широката степен на обхват на функциите и общата характеристика за системност дават основание организациите да бъдат определени не просто като социални обединения, а като системи с определени общи характеристики, притежаващи единни, сравнително дългосрочни цели, подлежащи на управление, постоянно контактуващи с обкръжаващата ги среда (Калинов, К., 2017: 25).

Съществуват различни признаци, по които е възможно организациите да бъдат класифицирани, но един от основните е техният произход, според който имаме „организации с естествен произход“ и „организации с изкуствен произход“. За разлика от естествените организации (семейство, род, държава, религиозна общност и др.), изкуствените такива формулират при създаването си конкретни цели, като съобразно тях структурират и модифицират дейността си. В този контекст изкуствените организации се детерминират от предназначението и мисията си.

Освен с функционалната детерминираност, съществувалият в България детски организации в периода 1944-1990 г. отговарят и на другите критерии, характерни за изкуствените организации – подчинени са на правилото за възникване отгоре надолу и на принципа за автономност. За разлика от естествените организации, при изкуствените „създателят“ ограничава автономността с въвеждането на модели на строг контрол. Контролът и партийната субординация са едни от основните характеристики на детските организации в България през разглеждания в дисертацията исторически период.

В дисертационния труд ДПО „Септемврийче“ и групите „Чавдарче“ като основни организации за деца ще бъдат интерпретирани като организации от изкуствен тип, разбирани като „целово обвързана структура с обществена значимост за извършване на дейности с определена цел“ (Цонева, П., 2018: 302). В този контекст детската организация се „интерпретира като подсистема на единната система на социалистическото общество (след 1948 година) и измененията и са следствие от взаимодействието ѝ с променящата се действителност.“ (пак там: 302).

4. Изворова база

По своя характер изследването е **историко-педагогическо**. В изворовата база на дисертацията се включват:

- проучени архивни единици от Централния държавен архив (ЦДА), Българския исторически архив към Национална библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“ (БИА НБКМ), Архива на Софийски университет „Св. Климент Охридски“ и др.
- периодичен печат – вестници, списания, журналы, притурки и друга периодика (сп. „Училищен преглед“, сп. „Народна просвета“, в. „Народна

младеж”, в. „Работническо дело”, в. „Аз-Буки”, детски издания – „Пламъче“, „Бодра смяна“, „Септемврийче“, и др.), мемоари, летописи, автобиографии;

➤ нормативни документи (конституции, укази, закони, подзаконовни документи като правилници, наредби, устави, съвместни постановления и решения на държавните и партийни органи, тезиси); партийни и вътрешноорганизационни документи – устави, правилници, протоколи, решения, писма, приветствия, резолюции, материали от научно-методични конференции, официални писма, изказвания и други форми на регламентиране на възпитателно-просветната дейност с децата и юношите;

➤ статистически справочници на Царство България, на Народна република България (НРБ) и др.;

➤ сведения и факти на историко-педагогическата, историческата и педагогическата наука.

5. Степен на разработеност на проблема

Степента на изследване на проблема може да бъде съотнесена към два различни периода. До 1989 г. от историко-педагогическа гледна точка детските организации са изследвани слабо. Публикации за историята на детското комунистическо движение имат Елена Шейнова, С. Цветков и др. В качеството на съвременници на изследваните в дисертацията явления по въпроси, свързани с детските организации, пишат: Продан Стоянов, Марин Андреев, Жечо Атанасов, Людмил Станоев, Вера Бойчева, Жулиета Савова, Виолета Маркова, Стоянка Даскалова, Гана Милчева, Цветан Тимов, Милка Славчева, Мария Белова, Павел Драганов, Спаска Караиванова и много други. Макар и силно идеологизирани, като извори могат да се използват и разработките на Сава Гановски, Тодор Самодумов, Асен Киселинчев и други комунистически дейци за ролята на пионерската организация и Комсомола и за комунистическото възпитание на учащите се, както и множеството издания на БКП, предназначени за системата на партийната просвета, свързани с обучението и възпитанието в детските организации (Шейнова, Е., 1973; Стоянов, П., 1975; Станоев, Л., 1978; Андреев, М. 1987; Атанасов, Ж., 1985; Бойчева, В., 1977, Савова, Ж., 1989; Маркова, В., 1977 и др.).

Възпитанието в детските организации през периода 1944-1989 година е обект на по-широко историко-педагогическо изследователско проучване в условията на демократичния преход. Независимо от това, конкретно обособени цялостни изследвания на детските организации в качеството им на значим фактор и средство за възпитание на подрастващите през периода 1944-1990 г. почти няма. В този контекст целта на дисертационния труд е да излезе от нивото на общата парадигма за образованието и възпитанието в социалистическото общество и да фокусира изследването върху детските структури, като обърне детайлно внимание на отделни педагогически аспекти, които ги превръщат във фактор с особена важност при осъществяване на възпитанието на подрастващите.

Приноси в изследването на отделни аспекти на проблема: историко-педагогически аспекти и опит за открояване на специфични тенденции в развитието на детските организации, се откриват в трудовете на Пенка Цонева; педагогически (възпитателни аспекти) – в трудовете на Сийка Чавдарова-Костова; общоисторически – в трудовете на Р. Маринова-Христиди, Владимир Мигев, Евгения Калинова, Искра Баева, Ивайло Знеполски, Светлана Паунова, Иван Еленков, Даниела Колева, Весела Чичовска, Александър Везенков и други изследователи (Цонева, П. (съст.), 2021, 188-224; Цонева, П., 2019, 351-361; Tsoneva, P., 2019, 387-391; Tsoneva, P., Ivanova, P., 2019, 50-60; Цонева, П., 2018, 291-332; Чавдарова-Костова, С., (съст.) 2016, 204-231; Кандиларов, Е., (съст.), 2010, 429-464; Калинова, Е. & Баева, И., 2010; Баева, И., 2010, 90-95; 118-124; 164-174; Знеполски, И., (съст.) 2011, 206-217; Знеполски И., 2008, 270-331; Паунова, С., 2003, 208-216; Еленков, И. § Колева Д. (съст.) 2010, 18-51; 131-163; и др. Косвено проблемът се засяга в публикации на Емилия Василева, Албена Чавдарова, Мариела Тодорова-Колева, Виолета Атанасова, Невена Филипова, Петър Р. Петров и др. (Василева, Е., 2009; Василева, Е., 2010; Чавдарова, А., 2018; Чавдарова, А., 2016; Чавдарова, А., 2012; Тодорова-Колева, М., 2020; Атанасова, В., 2015, Филипова, Н., 2006; Петров, П. Р., 2004).

Независимо от посочените изследвания, засягащи пряко или косвено историческо-педагогическото, теоретико-възпитателното или общоисторическото проучване на въпроса за развитието на детските организации в България през

периода 1944-1990 г., е видно, че липсва цялостно и многопластово историко-педагогическо проучване, значимостта и потребността от което обосновахме в началото на предговора.

6. Структура на дисертацията

Настоящото изследване се състои от увод, три глави, заключение, справка за използваните исторически извори и литературни източници и приложение. Трите глави са в следната последователност:

Първа глава. Създаване и основни тенденции в развитието на Единната детско-юношеска организация „Септемврийче“ и четите „Чавдарче“ 1944-1947 година;

Втора глава. Развитие на детско-юношеската организация „Септемврийче“ и четите „Чавдарче“ през периода 1948-1968 година;

Трета глава. Развитие на връзката „детски организации – училище – обществено-политически структури“. Възпитателни практики 1969-1990.

Първа глава

Създаване и основни тенденции в развитието на Единната детско-юношеска организация „Септемврийче“ и четите „Чавдарче“ 1944-1947 година

1. Детското движение в България (1878 - 1944)

1.1. Структури

Български младежки /ученически/ дружества възникват още по времето на османското владичество, през късното Българско възраждане. Непосредствено след Освобождението (1878) се появяват т. нар. кръжоци сред учащата се младеж, които се формират под влияние на завърнали се от Европа млади студенти и въз основа на опита на съществуващите в чужбина, предимно в Русия и Швейцария, български студентски дружества. Възникнали стихийно, тези форми на организиране на младежта са в определена степен с неуточнена цел и кредо.

Идеята за обединяването на децата с обща цел се засилва особено през първото и второто десетилетие на XX в. Кризата след Първата световна война (1914-1918) засяга всички сфери на икономическия, обществено-политическия и духовния

живот в страната. Обществено-политическата действителност, естествената реакция на появилите се социални проблеми и съществуващият опит в организирането на децата, възникнал непосредствено преди Освобождението, са основните фактори за създаването след Първата световна война (1914-1918) на **детско-юношески обединения** с различен характер, но с **единна по същността си цел** - осъществяване на разнообразна дейност с непосредствена задача – възпитание на подрастващите.

Според характера си формациите се делят на два типа. **Първият тип** включва детско-юношески организации, свързани с широки обществени движения в страната, като кооперативното, червенокръсткото, въздържателното, спортното, туристическото и др. Повечето от тези детски структури се развиват и работят в състава на специализираните младежки съюзи и движения към съответните организации. **Вторият тип** детско-юношески структури са тези, които са с подчертан политически и казионен характер и се създават и действат като структури към определени партии.

В Първа глава на дисертационния труд се прави кратко представяне на някои от основните организации на деца, функционирали от началото на ХХ век до идването на „народната власт“ през 1944 г. Обобщени са възникването, строежът, целите и формите, методите и средствата на възпитание в **Детските православни дружества, Детско-юношеските кооперации, Младежкото червенокръстко движение, Детско-юношеското въздържателно движение, Детските и юношеските структури в Съюза на българските гимнастически дружества „Юнак“, Детското разузнавачество (скаути), Организацията на българската младеж „Бранник“ и Детското комунистическо движение.**

1.2. Възпитателни приоритети

Възпитателните приоритети, които организациите за деца и юноши в периода до 1944 г. си поставят, са разнообразни. Те зависят от вида на организацията – дали тя е с граждански или с казионен характер. В повечето случаи дейността на казионните организации е пряко свързана с основната дейност на съюза или партията, към които са създадени, с цел подготовка и набиране на бъдещи членове за младежките структури и структурите за възрастни.

Приоритетите във възпитателната дейност се изменят паралелно с променящата се социално-икономическа и политическа действителност в страната. Независимо от измененията, общото във възпитателните приоритети на детските организации, с изключение на детските комунистически групи, е в унисон с официалната образователна политика, осъществявана от българското училище. В този контекст можем да говорим за своеобразно единство между осъществяваното училищно и извънучилищно възпитание на българските деца от началото на XX в. до 1944 г., което е изцяло подчинено на обслужването на националния интерес. Откроява се и в определена степен приемственост между възпителните цели на детското комунистическо движение преди 1944 г. и създадената Детско-юношеска организация „Септемврийче” през 1944 г.

2. Създаване и развитие на Единната детска организация (1944 -1947)

2.1. Създаване на Единната детска организация

В историческа обстановка на наситена събийност (септември – октомври 1944 г.) се създава Детско-юношеската организация „Септемврийче”. Концепцията на новата власт за голямата роля, която една единствена детско-юношеска организация би изиграла във възпитанието и образованието на младото поколение, е в разрез със наличното многообразие от организации по това време. Съществуването на паралелни детски и младежки организации към другите отечественофронтовски партии носи опасността различията между отделните партии да бъдат пренесени и сред подрастващите. Поради този факт Политбюро на ЦК на БРП(к) приема решение с Протокол №7 от 2-ри ноември 1944 г. за изграждане на организация на децата и юношите, която да погълне всички останали и да е от типа на Ленинската пионерска организация, развила добри практики във възпитанието на съветските деца. Със задачата по изграждане на организацията е натоварен Работническият младежки съюз (РМС), който до края на годината трябва да реши този въпрос (<http://politburo.archives.bg/bg/2013-04-24-11-12-48/dokumenti/1944-1949/800---7--2--1944-->). Началото на организацията е поставено с появата на първите детски чети в градовете София, Варна, Ямбол, Елхово, Русе, Враца и др. Просветното министерство в течение на учебната 1944-1945 г. не заявява официално

своята позиция по отношение на организацията. Същевременно привличането на учителството е поставено като основна задача пред РМС.

Първата година след основаването на обединената детска организация² – 1945, се определя в Доклад на Централната младежка комисия (ЦМК) при Изпълнителния комитет на Отечествения фронт (ОФ), отдел „Септемврийче“, като „път на сериозни търсения“ (ЦДА, ф. 1058, оп. 1, а. е. 1, с. 50). През тази година Детската организация осъществява широка организационна дейност. От 800 000 деца на възраст от 7 до 14 години са организирани 389 269, като в различните области на страната активността е различна. Към края на 1945 г. в организация „Септемврийче“ има 3315 дружинки и 9346 чети, което я въздига в най-масовата детско-юношеска организация в българската история (ЦДА, ф. 1058, оп. 1, а. е. 1, с. 50-64). Организацията започва да се оформя като един от важните фактори за възпитанието и образованието на българските деца и юноши и „пръв помощник на училището“.

2.2. Състав, организационен строеж и принципи на изграждане на детско-юношеската организация „Септемврийче“ и четите „Чавдарче

Уставна регламентация на характера и функциите на детската организация. Със Заповед № 641 от 4 февруари 1946 г. на Министъра на народното просвещение се утвърждава **Устав на ЕДЮО „Септемврийче“**, който нормативно урежда нейната същност, организационен строеж и ръководни структури. Според чл. 2 на Устава „Септемврийче е обща, народна, антифашистка, културно-просветна и възпитателна детска и юношеска организация.“ Член 3 постановява, че „Септемврийче“ е свободна, доброволна и патриотична организация на българските деца и юноши в народните и частни основни училища“. На организацията се отрежда ролята на „пръв и най-добър помощник на училището във всяко отношение“, който спомага за „народното, демократично и прогресивно възпитание на децата и юношите в България“ (чл. 5, ЦДА, ф. 1050, оп. 1, а. е. 1). Предназначението си организацията осъществява посредством зададените ѝ функции и задачи. В Устава, заедно със същността, характера и функциите на детската организация, се регламентирант и символите и ритуалите, принципите на

² През 1951 г. се преименува в Димитровска пионерска организация „Септемврийче“.

финансиране на организацията и нейната дейност, както и редица други въпроси, сред които са условията за изменение на уставните норми.

Състав. Уставът посочва, че в организацията могат да членуват всички деца и юноши – ученици на възраст от 7 до 15 години без разлика на пол, народност и вероизповедание (пак там: чл. 17). Септемврийчетата от първо и второ отделение се наричат **чавдарчета** и за тях се разработва специална програма за работа.

Организационен строеж. Съгласно новоприетия Устав организацията формира своята хоризонтална и вертикална структура. *Хоризонталната структура* на организацията е изградена върху териториален принцип. Основните ѝ подразделения – обединените в дружина пионерски отряди на територията на училището, функционират върху принципите на самодейността и колективизма. Отделните структурни единици, изградени изцяло от деца, са упълномощени с вземането на автономни (доколкото могат да бъдат в рамките на системата на социалистическото общество) решения и съответно са ангажирани с тяхното осъществяване³. *Вертикалната структура* също се урежда в Устава. Ръководството е поверено на Върховен съвет „Септемврийче“, който ръководи организацията в цялата страна (чл. чл. 21-23, ЦДА, ф. 1058, оп. 1, а. е. 21, с. 49-53). При областните комитети на ОФ се образуват областни съвети, отговорни за организацията в областта, а при околийските ОФ комитети се образуват *околийски съвети* „Септемврийче“.

Основни принципи на изграждане и функциониране на детско-юношеска организация „Септемврийче“. Формирането на новия човек, в съгласие с колективистичното разбиране на ленинската концепция, се осъществява най-добре в колектива и с помощта на колектива и в този контекст основният принцип, върху който се гради и функционира детската организация, е **колективизмът**. Вторият принцип е **самодейността**, а третият принцип при изграждането на организацията е свързан с идеята за самоуправление на основата на вертикална субординация. Той е особен вариант на **демократически централизъм**, съчетан с умело педагогическо

³ **Пионерската дружина** е най-голямата структурна единица. Пионерската дружина е изградена от **пионерски отряди**. В състава на отряда влизат децата от една паралелка. Отрядът се управлява от отряден съвет, начело с отряден председател. На хоризонтално структурно равнище на пионерската организация **звеното** е най-малката структурна единица. Пионерската самодейност се осъществява на хоризонтално ниво и чрез формите на самоуправление, сред които са звеновият, отрядният и дружинният сбор.

ръководство. Постигането на баланса между самодейността и самоуправлението в организацията, от една страна, и ролята на ръководителите в нейната дейност, от друга, е предмет на дискусия през цялото време на съществуване на „Септемврийче“. Парадоксалното е, че колкото по-големи са желанията и претенциите на партийните лидери за самостоятелност на децата в организирането на дейностите, толкова по-засилено се изразява тенденцията за подчиняване на тези дейности на тясно партийните идеали, цели и задачи. Като четвърти принцип се откроява **доброволността** при встъпването в организацията и идеята за активното и творческо участие на децата и юношите в нейната дейност.

Целта на посочените принципи е създаване на оптимални условия за работата на организацията по поставените задачи, свързани с формирането на детската личност и новите граждански добродетели у подрастващите. От съвременна гледна точка изброените принципи са съвсем целенасочено подбрани от теоретиците на „Септемврийче“. Те са напълно удобни за изграждането на организация от **казионен** тип, която има за цел още от най-ранна възраст да моделира децата по начин, който ще ги направи достойни за встъпване в редиците на партията, а на един по-късен етап – напълно подготвени за изграждането на социалистическата държава.

2.3. Организационно укрепване

Периодът през първата половина на 1946 г. се отчита като етап, в който се изясняват почти напълно всички неправилни разбирания за организацията и нейния характер. С цел укрепване и разширяване на авторитета на „Септемврийче“, „цялостно очертаване на народния ѝ характер“, и разширяване и стабилизиране на материалната ѝ база на 15.03.1946 г. излиза Окръжно № 2, съгласно което пред организацията е поставена отговорността за провеждане на всестранна, културно-просветна, възпитателна, научна и физкултурна дейност сред българските деца (ЦДА, ф. 1058, оп. 1, а. е. 21, с. 54-56). В контекста на пълното обединение на всички деца и младежи Учредителният конгрес на Съюза на народната младеж (СНМ), проведен през м. декември с. г., „взема решение идейното и организационното ръководство на Детско-юношеската организация „Септемврийче“ да се поеме от Съюза на народната младеж“ (Стоянов, П., 1977: 28).

Организационното укрепване през този ранен етап на съществуване на „Септемврийче“ е гаранция за успешна реализация на нейното предназначение. Новосъздадената единна детска структура още с прохождането си дава силна заявка за мащабната възпитателна роля, която ще оказва върху децата. Ясно поставената задача за извършване на дейности с определена цел и обществена значимост дават насоката за обособяването на детската организация като своеобразна подсистема на единната система на социалистическото общество, особено след 1948 г.

3. Взаимодействие на Детско-юношеската организация „Септемврийче“ и четите „Чавдарче“ с училището в учебния процес. Класни, извънкласни и извънучилищни форми на взаимодействие

Методологическа основа на възпитанието на подрастващите, осъществявано от новосформираната организация „Септемврийче“, е диалектикоматериалистическата постановка за органическото единство, взаимната връзка и обусловеност на процесите и явленията в действителността. Възпитателният процес се разбира като система, характеризираща се със своите специфични връзки и зависимости. Тази система предполага интегрално-комплексен подход при осъществяване на възпитанието, поради което при взаимодействието на организация „Септемврийче“ с училището в учебно-възпитателния процес трудно биха могли да се диференцират отчетливо класни, извънкласни и извънучилищни форми на взаимодействие.

Основното положение в марксистко-ленинската педагогика и психология, което се възприема и от организацията, се изразява в разбирането, че ученикът се възпитава в и чрез дейността, в която участва, следователно всяка осъществявана от него дейност трябва да се възприема и използва като канал за въздействие и възпитание. В съществуващото многообразие от дейности обучението в училище се разбира като основна дейност, присъща на децата-ученици. На него се приписва ръководната роля за възпитанието и развитието на личността на детето (Пеловски, П., Сп. Караиванова и Белова, И., 1982: 63).

В този аспект взаимодействието на организация „Септемврийче“ и училището се изразява, от една страна, във възможността учителят да използва учебното съдържание за осъществяване на задачите на организацията и възпитаване

на определен мироглед. Концепцията е в сложния и многообразен процес на обучение да се постигне формирането не само на съзнанието на ученика, но и да се търси желаното въздействие върху поведението му. В обучението по отделните учебни предмети учителят трябва да акцентира на онези страни, които имат важно значение за формирането на конкретни качества и същевременно съдействат за комплексно осъществяване на възпитателните задачи. От друга страна, ролята на детската организация „Септемврийче“ във възпитателния процес в училище след 1945 г. се изразява в улесняване постигането на заложените пред учителите възпитателни задачи чрез обогатяването на традиционните форми и методи за възпитание с нови. Целта е да се постигне оптимално използване на възпитателния потенциал на съдържанието и организацията на съответното учебно занимание с цел комплексно активизиране на умствените, емоционалните и волевите възможности на ученика.

При прохождането на организацията целта на взаимодействието в учебния процес на ниво класни форми цели създаване на интерес и отговорно отношение на децата към обучението чрез непосредственото стимулиране на учениците към задълбочена умствена дейност и свързаната с нея практическа работа, както и посредством повишаването на стремежа им към самостоятелно възприемане, осмисляне и задълбочено усвояване на знанията, уменията и навиците.

Извънкласната дейност е една от основните съставки на системата на учебно-възпитателната работа, която обхваща ученици от различни паралелки в училището или по класове и възраст. Посредством извънкласната работа се разширява подготовката на учащите се, удовлетворяват се техните интереси и желания, развиват се наклонностите, уменията и творческият им потенциал в отделните сфери на познавателната и съзидателната дейност – резултати, постигнати в недостатъчна степен при обучението по отделните учебни предмети. Чрез извънкласните форми на взаимодействие се осъществява още началното училищно и професионално ориентиране на подрастващите и протича значителна част от техния отдих. Извънкласната дейност е масова, доброволна, самодейна, политически ангажирана и педагогически осмислена в духа и целите на социалистическото училище, Деско-юношеската организация „Септемврийче“ и Младежкия съюз.

Според нейното съдържание тя бива: познавателна, художествена, спортна и туристическа, трудова и други видове, съобразно различните направления на науката, техниката, спорта, общественно-политическата и трудовата дейност.

Първоначално формите за извънкласна дейност не са много разнообразни и копират подобни такива, осъществявани с възрастните. Впоследствие те се разнообразяват и се диференцират в зависимост от продължителността на тяхното провеждане и целеполагане. Диференцирането на извънкласните форми на взаимодействие е и в зависимост от вида възпитание, което организацията осъществява. През периода 1944-1947 г. тези форми се срещат при всички видове възпитание. В четите „Чавдарче“ методите и формите на работа с децата на този ранен етап от създаването на организацията остават донякъде неизяснени.

Извънучилищната дейност се интерпретира в педагогическата литература до 1989 г. като неразделна част от системата на народното образование. Тя се осъществява от извънучилищни детско-юношески заведения – пионерски домове, дворец на пионерите, различни станции и клубове на младите техници и агробиолози и др., както и от научни, културни, спортни учреждения, обществени и др. организации, съвместно с учениците от различни училища.

Извънучилищната дейност развива най-пълно индивидуалните наклонности и интереси на учениците, техните способности и таланти в определени области на науката, техниката, изкуството и спорта, приобщава ги към най-перспективните области на производството и ги ориентира за продължаване на образованието и изучаване на определени професии, включва учащите се в общественно-политически, културни и трудови прояви и обогатява техния отдих. (Станоев, Л., 1987: 141). Специфични характеристики на тази дейност са силно изразената ѝ обществена насоченост и съгласуването ѝ с работата в училище, за да се избегне дублирането.

На този ранен етап от съществуването на организация „Септемврийче“ част от извънучилищната дейност се осъществява в дневните домове, летните игрища, лагерите и библиотеките „Септемврийче“, както и чрез различните форми на съвместната работа с други организации, имащи за цел възпитанието на децата и подрастващите – младежките комитети на Отечествения фронт,

Отечественофронтовските партии, Единният младежки общо-ученически съюз (ЕМОС), родителско-учителските сдружения, Българският народен женски съюз и др.

4. Съдържателна насоченост, форми и методи на възпитание в детско-юношеска организация „Септемврийче“ и четите „Чавдарче“

4.1. Интелектуално възпитание

Независимо че дълго време в официалните и партийните документи не се използва понятието „интелектуално възпитание“, развитието на умствените и когнитивните способности на подрастващите с цел събуждане на интерес към познавателната дейност и научното познание, както и прилагането на придобитите знания в практиката, е приоритет за Детско-юношеската организация „Септемврийче“ (Цонева, П., 2018: 303). Повишаването на успеха и дисциплината и създаване на любов в децата към ученето е заложено като първостепенна задача в Устава на организацията от 1948 г. (ЦДА, ф. 1050, оп. 1, а. е. 1, с. 73). Съдържателната насоченост на интелектуалното възпитание е тясно обвързана с новата общественно-политическа реалност в България след 1944 г. Акцентът е върху засилване на гражданското съзнание и идейно-политическата подготовка на децата. Това обяснява селекцията на формите, посредством които се развиват умствените способности у децата. Методите на интелектуално възпитание, които се използват, са комплексни, с цел многостранно формиране на личността на ученика – *игра, учене и труд, убеждаване, упражнение или практическо приучаване на учениците, поръчение, съревнование, поощрение* и др. Прилагат се и специфични методи – *работа с конструктори, демонстрация на учебни филми, готови устройства, работа със справочна литература, екскурзии, наблюдение* и др.

Осъществяваното интелектуално възпитание от детската организация през разглеждания период е идеологически обременено и тясно обвързано с политиката на Отечественофронтовската власт, което го прави не толкова ефективно от чисто педагогическа гледна точка. Независимо че съдържателната му насоченост е тясно свързана с новата общественно-политическа реалност в България след 1944 г., то определено съдейства за повишаване на успеваемостта на учениците в училище.

4.2. Трудово възпитание

Трудът е в основата на разбирането за висока нравственост в зараждащата се след 1944 г. култура в България. Отношението към труда се разглежда като най-верен показател за нравствения облик на даден човек, мерило за неговото гражданско съзнание. Във възпитателната системата на организация „Септемврийче“ обучението на децата чрез труд има за цел да формира в тях ново разбиране за ролята на труда, ново отношение към него. За тази цел организацията включва децата в разнообразни общественнополезни трудови дейности, които са от особено значение за общото развитие на децата.

Чавдарчетата и септемврийчетата през периода 1944-1947 г. участват в разнообразни форми и видове общественнополезен труд. Многообразието от форми и средства е впечатляващо и цели обхващането на трудовата дейност от различни страни. Тази дейност отговаря на определени методически изисквания, които са съобразени с възрастта на децата. Използваните методи при осъществяване на трудовото възпитание са разнообразни: *екскурзии и наблюдения на трудовия процес в предприятия, фабрики и аграрни комплекси; използване на художествена литература с трудова тематика; колективна, групова и индивидуална общественнополезна трудова дейност.* През периода трудовото възпитание се откроява като един от основните елементи на цялата възпитателна система на подрастващите.

Непосредственото участие на децата в общественнополезен труд както в клас, така и извън училище импонира в тях чувството на самостоятелност и пълноценност, а материалният резултат от труда подпомага преодоляването на чувството за напрежение, умора и слабост. В контекста на практиката и примерите от действителността, характерни за годините 1944-1947, в определени случаи трудът допълнително натоварва децата физически (бригадите, събирането на реколта или усиленият труд на полето), което се отразява неблагоприятно на общото им психо-физическо състояние.

4.3. Патриотично и интернационално възпитание

Патриотичното и интернационалното възпитание⁴ са част от идейно-политическото възпитание. Задачите на патриотичното и интернационалното възпитание през периода 1944-1947 г. са с особено широк обхват. Започнало като възпитаване на благородно чувство на любов към Родината и преданост към делото на нейните герои, патриотичното възпитание на децата и юношите постепенно се подчинява на принципа на партийността в преподаването и на партийната насочност на учебното съдържание в училище. Основните направления, форми и методи на обществено-политическа извънкласна и извънучилищна дейност на чавдарчетата и пионерите са разнообразни. Прилагани в най-висока степен са *организираните посещения, събранията, беседите-реферати, срещите между септемврийчета и учени, писатели, партийни активисти, съборите, посещенията във фабрики и предприятия, изложбите и витрините, стенвестниците, „Огньовете на свободата”* и др. Популярни форми за всички възрастови групи са *политическите лектории, четенето и обсъждането на политически материали, програмите по повод обществено-политически празници, всенародните инициативи, изложбите в училищата, разговорите около кръглата маса, честването на годишнини, обсъждането на книги и разкази, сюжетно-ролевите игри, рециталите от тематични стихове, пионерските сборове* и др. (Филипова, Н., Димитрова М., 1988:10-33). През периода се осъществява и интернационално възпитание в единство с патриотичното. Една от задачите, които организацията си поставя, е засилването на приятелството и сътрудничеството между децата както в родината, така и с децата извън границите ѝ.

През периода 1944-1947 г. възпитанието в патриотизъм чрез различните извънкласни и извънучилищни форми не е отделено от основните функции на

⁴ В контекста на дисертационния труд патриотичното възпитание ще се разбира в смисъла, който се влага в него през разглеждания в изследването исторически период. То се изразява във възпитаване **у децата** на „любов към народа и родината, към тяхната свобода и независимост, към демократичния ред в страната, към мира и дружеските отношения с другите народи. То е израз на ненавист към вътрешните и външните врагове на извоюваните права и свободи, към подтисничеството и фашизма. То „отразява стремежа за народно добруване, за стопански, културен, социален и политически напредък.“ (Курс „Септемврийче“. Разработени лекции за ръководителите на организация „Септемврийче“, 1946: 43)

Съдържанието на понятието „интернационално възпитание“ в дисертационния труд се интерпретира в контекста на историческия момент.

образователната и възпитателна система и се преплита с основните задължения на учениците – да усвояват учебните предмети, знанията и уменията, които ще са им необходими за тяхното пълноценно развитие като личности и граждани на държавата. Патриотичните и интернационалните идеи се прокарват чрез всички многообразни форми и методи на възпитание, които детската организация прилага. Това на практика обременява децата, внушавайки им чувство за дълг към Родината и обществото при всяка една дейност, осъществявана от организацията.

4.4. Нравствено възпитание

Детските структури през разглеждания период отделят съществено място на нравственото възпитание, разбирано като „особен вид възпитателна дейност, насочена към формирането на качества у личността, определящи отношението на човека към общуването, към други лица, към труда, към самия себе си“ (Шчукина, Г. И., 1976: 55). Крайната цел на нравственото възпитание през периода е формирането у подрастващите на необходимите морални качества от гледна точка на определен морален кодекс, разглеждан като свойства на детското съзнание и поведение. Моралните качества, които училището и Детско-юношеска организация „Септемврийче“, в това число и четите „Чавдарче“, целят да формират у българските деца след 1944 г., са класово ориентирани. Възпитаваните нравствени чувства и качества са преданост към делото на БРП /к/, революционност, идейно-политическа зрялост, патриотизъм и интернационализъм. Възпитаването на тези чувства е свързано с особени умения от страна на възпитателите, които използват специални *методи*. В най-общ план тези методи се класифицират на методи за формиране на нравствен опит в поведението и дейността (*метод на организация на обществено-полезната дейност, метод за използване на творческата игра, съревнование и др.*) и методи за формиране на нравственото съзнание (*разказ на етична тема, етична беседа, диспут, лекция и др.*). Освен тези основни методи, в нравственото възпитание се използват и допълнителни такива като *поощрението и наказанието*.

Нравственото възпитание през периода е определяно като съществен елемент във възпитателната система и ключов фактор за постигане на желаните възпитателни резултати от училището и детската организация. Класовата ориентираност е основният му белег, а формирането на детската личност се

осъществява посредством специфични възпитателни средства, методи и форми, отговарящи на ценностите на отечественофронтовската власт.

4.5. Естетическо възпитание

С цел достигането на всестранно развитие на децата и юношите организация „Септемврийче“ осъществява и естетическо възпитание. Обсегът на естетическото възпитание⁵ е голям, но същността му се свежда до изграждането на способност у детето да възприема правилно и да разбира „прекрасното“ в природата, в труда, в изкуството, да ги създава в дейността си и да се съобразява с тях в ежедневно си поведение и при комуникацията с другите членове на обществото. В понятието „естетическо възпитание“ се включва и художественото, което е по-тясно по съдържание понятие, защото използва само средствата на изкуството. В най-общ план задачите на естетическото възпитание се изразяват във възпитаване на усет и вкус към естетическото, формиране на правилни възгледи и критерии за прекрасното, създаване на умения и навици за неговото реализиране в живота, развиване и стимулиране на творческите способности при децата и юношите за творческа изява в различните сфери на изкуството (Хрусанов, Г., Андереев, М. и др., 1976: 215). Естетическото възпитание се осъществява в единство с останалите видове възпитание, най-вече с интелектуалното и нравственото.

Използваните форми и методи в художествено-естетическата дейност на детската организация са разнообразни. Особено ефективни са *разказът, беседата, лекцията, диспутът на естетическа тематика*. Сред методите за педагогическо

⁵ Понятието за естетическо възпитание през отделните етапи на изследвания период съдържа известни нюанси, като по същество общият му смисъл се запазва. В началото на периода естетическото възпитание се разбира в неговия по-тесен смисъл и се припокрива с понятието художествено възпитание. Към 60-те години на миналия век концепцията за естетическо възпитание се променя, като обхватът му се разширява и то се разглежда като „обществено целенасочен процес за изграждане и развитие на определени конкретно-естетически форми на естетическо отношение на колектива и индивида към действителността, за създаване на определени взаимоотношения между хората и на способности да се разбира и създава красота в действителността и в изкуството, да се изменя активно действителността „по законите на красотата“ (Ангелов, С., 1966:225). В конкретните условия от развитието на социалистическата държава към това определение се добавя допълнителен смисъл, според който естетическото възпитание предполага съзнателно партийно ръководство при общественото насочване на процеса на формиране и развитие не на други, а именно на комунистически естетически отношения у социалистическия индивид и колектив към развиващата се по законите на социализма и комунизма обществена дейност.

Димитровска пионерска организация „Септемврийче“ разглежда естетическото възпитание като елемент на комунистическото възпитание, което има за цел всестранно развитие на децата и юношите. За нуждите на настоящето изследване ще се придържаме към смисъла на понятието естетическо възпитание, който се влага в него през изследвания период.

ръководство на художествено-естетическата извънкласна и извънучилищна възпитателна дейност са *драматизацията, музикалните импровизации, изразителното четене* и др., които се прилагат вариативно. В четите „Чавдарче“ се прилагат предимно *игрови похвати*. Децата обикновено се привличат за участие в различните инициативи, като изпълняват определени сюжетни роли. Широко се използват *художествените средства (картини, разкази)* или създаването на *проблемни ситуации*, съдействащи да се направи верен избор по косвен път. Чрез тях се реализира съдържанието на извънкласното и извънучилищно художествено-естетическо възпитание.

Независимо от разнообразието в методите и формите, съдържанието на извънкласното и извънучилищно художествено-естетическо възпитание е съгласувано с училищното, което от своя страна след 1945 г. е подчинено на политиката на новата Отечественофронтовска власт. Основна задача на възпитанието в организацията е активното използване на всички възможни форми и методи за извънкласна и извънучилищна работа в контекста на единното осъществяване на учебно-възпитателната цел.

4.6. Физическо възпитание

Физическото възпитание след 1944 г. се разглежда като важна част от възпитанието на подрастващите в съгласие с разбирането, че развитието на двигателната култура и физическите качества имат пряко отношение към подготовката на издръжлива работна ръка за повишаване на общата производителност на труда в новоизграждащия се строй. Физическото възпитание в ДЮО „Септемврийче“ се осъществява в единство с другите видове възпитание. Процесът на физическо възпитание е свързан с решаването на определени оздравително-хигиенни, образователни и възпитателни задачи. В съответствие с конкретните възпитателни задачи в класното, извънкласното и извънучилищно физическо възпитание се използват различни форми – *кръжоци, спортни секции, масови форми като спортни съревнования, празници, туристически походи, излети, игри на открито, занимания по лечебна физкултура, спортни полудни, масови щафетни игри. Организирант се отбори по лека атлетика, плуване, шахмат и др.* Физическото възпитание се осъществява в единство с другите видове възпитание.

Физическото възпитание през периода се отличава с комплексност на формите за физкултурна извънкласна и извънучилищна възпитателна дейност. То съдейства за стимулирането на физическото развитие и усъвършенстването на личността на децата, членуващи в организацията, като същевременно развива и определени душевни качества в тях. Същевременно осъществяваното от ДЮО „Септемврийче“ и четите „Чавдарче“ физическо възпитание на децата и подрастващите се характеризира с идеологическа насоченост и класова обремененост.

4.7. Обобщение

Социалната функция на възпитанието, осъществявано в годините на т. нар. „народна демокрация“ от българското училище и Детско-юношеската организация „Септемврийче“ в качеството на негов основен помощник, е особен вид социално-педагогическа дейност. Тя осигурява, заедно с образованието, формирането на личности с определен мироглед, с развити способности и жизнена позиция, при която е налице единство между думи и дела, съзнателно и отговорно отношение към обществения дълг. Осъществяваните класни, извънкласни и извънучилищни дейности от детските организации, съвместно с училището, са с учебно-възпитателен и обществен характер. Ясно се откроява тенденцията за еднопосочност в дейността при овладяването на знанията и идейно-политическото възпитание.

Процесът на взаимодействие между училището и ДЮО „Септемврийче“ се характеризира с интересна особеност, породена от смесването на учебно-възпитателната работа с обществената. „Особеното в случая има две измерения. От една страна е налице еднопосочност в паралелното осъществяване на възпитанието..., като учителите участват в обществената дейност на своите възпитаници. От друга – с прилаганите извънучилищни средства, методи и форми на възпитание се постигат не само педагогически, но и политически цели.“ (Цонева, П., 2018: 302). Възпитателното въздействие обединява всички дейности на Детско-юношеска организация „Септемврийче“, независимо че всяка от тях им свои цели и задачи.

Анализът на осъществяваното възпитание през разглеждания период води до заключението, че възпитателното въздействие се реализира както чрез

специфични възпитателни дейности, така и чрез ефекта на цялостната организационна дейност. Макар и кратък по продължителност, през периода се поставят основните тенденции във възпитателната работа в ДПО „Септемврийче“: тенденцията за партийната и идеологическа ориентация на осъществяваното от организацията възпитание, която е в основата на избора на форми, методи и средства; тенденцията за тясно сътрудничество между училището и организацията при възпитанието на децата, което води до дублиране на функциите и задълженията между тях, което от своя страна рефлектира в размиване на контрола и отговорностите; тенденцията за постепенно повишаване на качеството на възпитателния процес, осъществяван в структурите на организацията, което е в тясна връзка с взаимодействието с училището и поставянето на възпитателната работа в организацията на научно-педагогическа основа; тенденцията за кадрови недостиг и тенденцията за обогатяване на формите, методите и средствата на възпитание.

5. Взаимодействие на детските организации с обществено-политическите и културно-просветни организации в България – цел, форми и методи на взаимодействие

Връзката *Българска работническа партия /к/ – Съюз на народната младеж* – ДЮО „Септемврийче“ заляга в основополагането на детската структура и предполага нейната обществено-политическа и партийна ангажираност.

Взаимодействието на „Септемврийче“ с държавните органи се опира на координация при обсъждане и решаване на задачите, засягащи развитието и възпитанието на децата в България в периода след 1944 г. Взаимоотношенията се изграждат на основата на единството на целите, задачите и принципите на изграждането на новото общество, като се отчитат спецификите на детската организация, от една страна, и на държавните органи, от друга. Определящи са принципите на следване на програмата и политиката на Българската работническа партия /к/ и принципът на партийно ръководство.

В условията на народнодемократичната власт (1944-1947) детските организации са в пряка връзка с **Отечествения фронт, Единния младежки общоучилищен съюз (ЕМОС), Съюза на работниците по просветата (СРП),** родителско-учителските сдружения, **Българският народен женски съюз**

(БНЖС), народното читалище и др. Характерът на взаимодействието е подчинен на започналия след 1944 г. процес на изграждане на новото народно-демократично общество, а съдържателната насоченост на осъществяваното възпитание се определя от новата общественно-политическа реалност.

Втора глава

Развитие на Детско-юношеската организация „Септемврийче“ и четите „Чавдарче“ през периода 1948-1968 година

1. Структурни и организационни промени в ДЮО „Септемврийче“ и групите „Чавдарче“

Началото на изследвания във Втора глава времеви период е белязан от V Конгрес на БРП (к), проведен през 1948 г. Горната граница на периода е краят на 60-те и началото на 70-те години на XX в., когато на „историческия“ X Конгрес на БКП (1971) се обявява новата програма за изграждане на „развито социалистическо общество“ и се обсъждат основните принципи на нова конституция, т.к. старата е изчерпала функциите си (Програма на Българската комунистическа партия, 1971).

През новия период ДЮО „Септемврийче“ претърпява определени промени в своята организационна структура, в целите, методите и формите на осъществяваното от нея възпитание.

През 20-годишния период – от 1948 до 1968 г., ДПО „Септемврийче“ укрепва своите позиции и се утвърждава като важен фактор в общественно-политическия, социалния и културния живот на страната. Общественият авторитет на организацията нараства неимоверно, защото влиянието, което оказва върху децата, засяга косвено техните родители и цялото общество. Структурното и организационно укрепване и частичното регламентиране и задълбочаване на взаимоотношенията между организацията и училището са сериозните стъпки, които водят до разграничаване на размитите граници на възпитателна дейност. Натрупаният опит и създадените традиции позволяват навлизането на нови, разнообразни и интересни форми и методи на работа с децата.

Въпреки благоприятните изменения в дейността на ДПО „Септемврийче“, все още прозира необходимостта от създаване на по-добри условия за работата на организацията, увеличаване на професионалната педагогическа помощ и решаването на въпроси от материално и кадрово естество. Независимо от постигнатите завоевания, все още трудно се преодолява регламентирането на дейността на пионерите и случаите на нарушаване на пионерската самодейност и самоуправление. Формализмът и шаблонността не са напълно изчистени, а основните форми на дейност в организацията остават словесните.

Организационното укрепване е пряко свързано и с децентрализацията на „Септемврийче“. Прокламирано на хартия, децентрализирането в организацията на практика става все по-невъзможно, предвид политическата конюнктура и „втвърдяването“ на властта в социалистическата държава. От съвременна гледна точка, принципът за децентрализация в една организация с политически характер, в каквато започва да се превръща ДПО „Септемврийче“, няма как да бъде реализиран. Той остава един книжен лозунг, който поддържа живи идеите за пионерската самодейност и самоуправление пред обществото. На практика контролът върху организацията и децата се затяга все повече и повече през разглеждания период.

2. Общото и особеното в съдържателната насоченост, формите и методите на извънкласното и извънучилищно възпитание в ДПО „Септемврийче“ и групите „Чавдарче“ през периода 1948-1968 г.

През новия период се наблюдават промени в съдържанието, формите и методите на възпитанието, осъществявано от детската организация, които се обуславят от измененията в общите партийни и държавни политики в сферата на образованието и възпитанието на младежите и децата. В отделните видове възпитание промените, които се случват, имат накратко следните измерения:

Интелектуалното възпитание в ДПО „Септемврийче“ и групите „Чавдарче“ през разглеждания период продължава да се осъществява комплексно с останалите видове възпитание. Наблюдава се тенденция за трайно обогатяване както на ниво съдържание, така и на равнище форми и средства. Формирането и развитието на познавателни интереси у децата посредством кръжоците и клубовете за научно и техническо творчество, лекториите, изложбите, детските читални в

читалищните библиотеки, седмиците на детската книга, интелектуалната дейност на Дома на литературата и изкуствата за деца и юноши и на природозащитните отряди и команди „Зелени патрули“ се превръща в приоритет от началото на 50-те години на XX в. Данните показват трайна тенденция „към масовизиране на движението за ТНТМ, обхващащо през 1968 г. над 1 млн. деца и младежи“ с ясно изразено „предпочитание към кръжоците и клубовете по електро- и радиодисциплините, електронната техника, роботите и средствата за автоматизация“ (Цонева, П., 2019: 354).

През периода 1948-1968 г. съдържанието и средствата за **идеологическо възпитание** се обогатяват. Фокусът се измества върху нови форми и средства, които подтикват децата към активна дейност, помагат им при овладяването на определени навици и изискват изпълнението на специфични идеологически задачи, изработвайки у тях новите комунистически добродетели.

Патриотичното възпитание се осъществява в най-тясна връзка с идейно-политическото възпитание. Като основен канал за предаване на идеите се използва учебното съдържание и общественополезната дейност на децата. Патриотичните идеи се прокарват почти чрез всички форми на възпитателна работа, които организацията прилага, а темите, които се подбират и задачите, които се поставят на септемврийчетата и чавдарчетата, са пряко или косвено свързани с любовта към Отечеството, с националната гордост и изпълнението на патриотичния дълг.

Възпитателната цел на осъществяването през периода **трудова възпитание** е изграждането в пионерите и чавдарчетата на разбиране и отношение към труда като основа на човешкия живот, човешкото благополучие и култура. През годините 1948-1968 трудът продължава да бъде едно от основните възпитателни средства, използвани от ДПО „Септемврийче“. Още повече, че „на преден план се извежда формирането на „комунистическо отношение към труда“, което е свързано с изграждане на трудолюбие, производствени навици и умения, готовност за общественополезен и доброволен труд. Трудовото възпитание става иманентна част от разбирането за връзката на обучението с производствения труд.“ (Чавдарова, А., 2016: 219). Добавят се и нови форми за възпитаване на децата в труд и свързаните с него навици, а изграждането на система за детско техническо творчество, пряко

ангажирана със задачите на внедряващото се в страната политехническо обучение, превръща трудовото възпитание в основен елемент от този процес.

И през този период **нравствената възпитаност**, която детската организация формира, се базира на специфични изисквания, форми и методи, като ефективността ѝ се поставя в пряка зависимост от прилагането на комплексния подход. Комплексният подход включва всички възможни фактори, както и всички учебни дисциплини за осъществяването на задачите на нравственото възпитание. Разширеното прилагане на комплексния подход при осъществяване на нравственото възпитание в ДПО „Септемврийче“ и групите „Чавдарче“ през периода 1948-1968 г. е една от съществените специфики, заедно с усъвършенстването на процеса по формиране на нравствени качества в пионерите и чавдарчетата от страна на пионерските ръководители.

Системната и целенасочена работа по осъществяване на целите и принципите на **естетическото възпитание** на децата, реализирана от ДПО „Септемврийче“, е условие „за успешното изграждане на личността на новия човек на социалистическото общество“ (Атанасов, Ж., 1970:11). Стимулирането на творческата дейност във възможно най-широки мащаби и превръщането ѝ в необходимост за всяко дете е от изключителна важност в социалистическата държава. Използването на разнообразни методи, форми и средства от детската организация за осъществяване на естетическото възпитание е една от особеностите и предпоставките за успешната му реализация през разглеждания период.

Тенденциите, които се открояват при осъществяване на **физическото възпитание** през периода, са свързани с нарастване броя на ангажираните със спорт деца и достигане на все по-големи резултати при отчитането на спортните постижения на спортуващите пионери и чавдарчета. Пионерската организация активно съдейства за увеличаването на физическата активност на децата през периода чрез масово увличане на децата във физкултурните занимания и осигуряване на материалната база за разгръщане на физкултурната работа.

3. Развитие на взаимодействието на ДПО „Септемврийче“ с училището и извънучилищните учреждения

3.1. Теоретична постановка, приоритети и тенденции

Съществена роля при реализирането на възпитанието на децата през периода 1948-1968 г., освен училището и пионерската организация, играят и извънучилищните учреждения. Основната им задача е да оказват съдействие за разширяване и задълбочаване на придобитите в училище знания от пионерите и чавдарчетата и да развият техните способности за овладяване на различни сръчности и умения. Извънучилищните учреждения са призвани да направят живота на децата по-интересен и съдържателен, като организират различни дейности и развлечения в свободните за учениците часове през учебната година и ваканциите. Управляващата партия и правителството отделят значителни средства за изграждането, развитието и работата на извънучилищните учреждения. Към тях спадат пионерските домове, различните физкултурни извънучилищни учреждения (детски стадиони, специални площадки, детски спортни школи), станциите на младите техници, станциите на младите природолюбители, екскурзионно-туристическите детски станции, детските музикални школи, домовете за художествено възпитание библиотеките-читални и др.

Извънучилищните учреждения организират учебно-възпитателна дейност с учениците през свободното им време, която задълбочава и обогатява знанията и уменията им, получени в училище. Съвместната възпитателна дейност на училището и извънучилищните учреждения се характеризира с висока степен на координираност. Базирана върху единни цели и задачи, осъществяваната възпитателната работа се възприема като гаранция за оптимизиране на процеса по формиране на детската личност върху основата на заложените от комунистическата партия критерии.

В съвременната педагогическа наука извънучилищните педагогически учреждения се приемат като възпитателни фактори вътре в образователната система, наред с предучилищните заведения, училищата, домовете за отглеждане и възпитание на деца, лишени от родителски грижи, социално-педагогически интернати, педагогическите консултативни кабинети, центровете за ученически отдих и туризъм. Към извънучилищните учреждения спадат извънучилищните педагогически детски комплекси, центровете за работа с деца, центровете за научно-техническо творчество, ученическите спортни школи и др. (Грудева, М., 2010:23-27). Те се финансират от държавата и развият

своята дейност въз основа на актуалния Закон за предучилищното и училищното образование и подзаконовата нормативна база.

При съвременния анализ се открояват две основни разлики между извънучилищните учреждения преди и след 1989 г. Една от разликите е, че до 1989 г. задачите на извънучилищната дейност са пряко свързани с обслужване на идеологията на социалистическата държава, което влияе и на съдържателната насоченост на възпитанието и образованието. Обслужването на възпитателната цел на социалистическата държава е причината и за втората разлика, свързана с управлението на извънучилищните учреждения и тяхната дейност, което през периода 1948-1989 г. се осъществява под ръководството на комунистическата партия чрез постоянно действащи и временни органи. Днес не съществуват такива органи за управление на извънучилищната дейност и тя се регулира изцяло от МОН. Всичко останало като практика и реализация е напълно идентично, което дава основание да се твърди за наличие на приемственост при осъществяването на извънучилищното възпитание от извънучилищните педагогически учреждения в България. В този контекст е налице пълно единство по ключовите моменти, свързани с извънучилищната дейност, преди и след падането на тоталитарната система у нас. Тя се разбира и в двата случая като средство за управление и постигане на качествено образование; служи за регулация на поставените образователни и възпитателни цели; променя нагласи и практики, така че структурата *училище* да функционира по-добре и най-вече да подпомага развитието на личността на ученика.

Изградената система от извънучилищни учреждения за осъществяване на комунистическо възпитание през разглеждания период разнообразява живота на пионерите и чавдарчетата с интересни форми на дейност. Тенденциите, които се открояват, са свързани с обогатяване на съдържанието на възпитателната работа и задълбочаване на взаимодействието на пионерската организация с училището. Установяването на правилни взаимоотношения между последните и ограничаването на случаите на „неправилно“ отношение на определени учители и директори към пионерската организация, свързано с грубо налагане на дадена позиция и незачитане мнението на пионерските ръководители и пионерите, се залага като важна крачка към

постигането на общата цел – успешно реализиране на комунистическото възпитание на подрастващите.

3.2. Пионерският дом – методически център на пионерската извънкласна и извънучилищна работа. Ръководство, съдържание и организация на дейността в пионерския дом. Форми на работа

Засилването на самодейния и обществено-политическия характер на ДПО „Септемврийче“ и повишаването на ролята ѝ за възпитанието на българските деца е свързано и с изнасянето на възпитателната дейност извън училище. В този контекст се появява и пионерският дом, който се оформя като методически център за извънкласна и извънучилищна работа, провеждана с децата.

Пионерските домове са комплексни извънучилищни учреждения на ДКМС, които се изграждат на окръжно, общинско и районно равнище за работа с чавдарчетата и пионерите, за методическо обезпечаване на дейността и организационно-политическите задачи на ДПО „Септемврийче“. Те се изграждат като инструктивно-методически центрове на извънкласната и пионерската работа и имат за цел: да извършват организационно-методическа, учебно-възпитателна и масово-политическа дейност с пионерите и чавдарчетата, с пионерските ръководители и пионерския актив, с класните ръководители и ръководителите на колективите по интереси и по местоживеене; да изследват и обобщават практиката, като изучават, извеждат и популяризират добрия опит в пионерската и извънучилищната работа и в комсомолското ръководство на ДПО „Септемврийче“ посредством конкретни методики за неговото внедряване (Бърдаров, Г. и др., 1987: 341). За постигане на тези задачи пионерските домове провеждат различни мероприятия.

Пионерските домове изиграват своята положителна роля в процеса на възпитанието на българските деца през годините 1948-1968, която продължава и в следващия период, приключващ с началото на демократичния преход.

4. Тенденции в подбора, подготовката и развитието на кадрите в ДПО „Септемврийче“ и четите „Чавдарче“

4.1. Подбор и подготовка на кадри за ДПО „Септемврийче“ и четите „Чавдарче“

Фигурата на пионерския ръководител е централна в организация „Септемврийче“ и четите „Чавдарче“. Въпросът за подбора и обучението на пионерските кадри възниква със създаването на организацията, но след 1948 г. той продължава да бъде един от ключовите фактори за успешната дейност на организацията.

Професионализирането на труда на пионерските ръководители започва с уреждането на статута на длъжността със Закона за народната просвета от 1948 г., като в годините след приемането му следват редица изменения, които определят и няколко съществени тенденции. Тенденциите в процеса на подбор и обучение на дружинните ръководители в ДПО „Септемврийче“ и групите „Чавдарче“ през периода 1948-1968 г. могат да се обобщят до: тенденция на количествен растеж на броя на дружинните ръководители в единство с тенденцията за реструктуриране на състава по полов и възрастов принцип; усъвършенстването на системата за подготовка и квалификация на кадрите и за професионализиране труда на дружинния ръководител; тенденция на прекалено бавни темпове на повишаване броя на кадрите с висше образование; тенденция за обогатяване на формите за обучение на пионерските кадри; тенденция за съдържателно обогатяване на провежданото обучение с тях. Характерни за периода са и опитите за преодоляване на тежестта и феминизацията в професията (Цонева, П., Иванова, П., 2019: 50-60). В хода на разгръщането на посочените тенденции се реализира широка възпитателна дейност, която води и до разширяване обхвата на длъжността на пионерските ръководители и на самото понятие „пионерски кадри“, т.к. към него започват да се включват и работниците в новоткритите извънучилищни учреждения.

4.2. Взаимодействие на пионерските кадри с останалите фактори в системата за възпитание – директор, педагогически съвет, учители, класни ръководители, комитет на ДСНМ (ДКМС), семейство и други

Взаимодействието на пионерските кадри с професионалните педагози (учители, директори), както и с останалите кадри, отговорни за възпитанието на децата и подрастващите през разглеждания период, се счита за съществена предпоставка при осъществяване на основните функции на „Септемврийче“.

Взаимодействието, основано на сътрудничество и подкрепа между дружинните ръководители и останалите фактори, осъществяващи възпитанието на децата и подрастващите, е в основата на успешното реализиране на комунистическото възпитание. Партийната повеля за възпитанието на децата като „общонародно дело“ ангажира с проблемите на пионерската дейност не само детската организация, училището, извънучилищните учреждения и семейството, но и народните съвети, редица министерства, държавни органи, профсъюзни организации, колективи и др. фактори, отговорни за възпитанието на българските деца. Комплексното възпитателно въздействие, което трябва да се упражнява от всички възможни фактори в социалистическата държава, се счита за гаранция относно постигането на възпитателната цел – изграждането на „новия човек“.

В действителност, целта на партията е да неутрализира или поне да ограничи влиянието на семейството до такава степен, доколкото то да не бъде фактор, провокиращ различна идентичност и отделяне от цялото. В социалистическата система семейството се разбира като придатък на обществото, колектива, партията или държавата, които на практика са еквивалентни, защото са се срастнали.

4.3. Принципи, форми и методи на съвместна дейност на педагогическия колектив и пионерската организация. Самодейност и самоуправление

Въпросът за границите между педагогическото ръководство и пионерското самоуправление в ДПО „Септемврийче“ е спорна тема от самото създаване на организацията. Осъзнаването след 1948 г. на необходимостта от издигане равнището на възпитанието и обучението в детската организация е пряко свързано с очертаването и преодоляването на конкретни слабости. Последните са следствие от размитите граници между желанието на педагогическото ръководство и волята на пионерите. Сред неуредените въпроси при съвместната дейност на педагогическия колектив и пионерската организация са общото или неидентифицирано ръководство, изразяващо се напр. в „разглеждане работата на пионерската организация“ на заседание или на събрание, „викането на отчет“, грубата намеса, администрирането, декретирането и опекунството, и др. За да бъде ефективно взаимодействието в

съвместната дейност на учителите и пионерската организация, се прилагат следните принципи.

Първият принцип е общественно-политическата насоченост на осъществяването в пионерската организация възпитание. Реализирането на принципа е свързано с превръщането на пионерите в „живи“ политически субекти на дискурсивно ниво след 50-те години, когато цялото общество започва да участва поравно в строежа на новия строй – социализма. Новата власт гледа на децата като на инвестиция в бъдещето – чрез тяхното идеологическо възпитание тя предначертава собствения си път и си подsigурява трайно присъствие в една „още не станала, но пълноценно долавяна реалност.“(Паунова, С., 2003:214).

Втори е принципът за съчетаване на педагогическата помощ с развитието на самодейността и засилването на самоуправлението в ДПО „Септемврийче“. На практика в обичайната си работа пионерските ръководители контролират всички канали за възпитателно въздействие, поставяйки по този начин децата в пълно подчинение, като оправдават властта си с популярното в документите понятие „грижи за актива“.

Третият принцип е изискването за взискателност, взаимно уважение и взаимно доверие. Принципът за взискателността се изпълва с определен стил на работа в пионерската организация и се реализира най-добре, когато се съблюдава принципът за възпитанието в колектива и чрез колектива, т.е. паралелното педагогическо възпитание. В реалността принципът за възпитание в колектива и чрез колектива има за цел да неутрализира всички частни идеологически норми чрез постулирането на идеята, че научаването на всичко ново (знания, умения) в този аспект и формирането на личността става само в определените от държавата-партия институции, т.е. планирано, целенасочено и под пълния контрол на властта. Институционалният контрол, който държавата оказва при възпитанието на децата през периода на социализма в България, прави формирането на личността винаги съзнателно и изключва всякакъв елемент на случайност. От съвременна гледна точка прокламираният **принцип за взаимно уважение и доверие**, както и отдаване роля на пионерите на субект на възпитанието, звучат отново нереалистично. В пионерската организация децата по-скоро се третират като *tabula rasa*, като „пасивен

елемент, който не е способен да поражда „собствено съдържание“, или, ако го породи, то винаги се третира негативно.“ (Паунова, С., 2003:214).

Четвъртият принцип е свързан със системността, последователността и непрекъснатостта на възпитателния процес. Прилагането на системността при съвместното осъществяване на възпитанието от учителските кадри и пионерската организация е наложено от самата природа на човека, разбран като високоорганизирана система. В този контекст нито едно средство и нито един метод на възпитанието не би бил всесилен, ако липсва системност, последователност и непрекъснатост в неговото прилагане. Разбирането за възпитанието през периода на социализма предполага то да бъде осъществявано навсякъде и по всяко време. Този принцип има за следствие преплитането на идеологията с дисциплината, което често се определя като характеристика на тоталитарната държава. На ниво институции този принцип се отъждествява със срастването на пионерската организация с училището и другите социални агенти, които трябва да използват всяка една дейност за прокарване на идеологическите догми в детското съзнание.

На последно място е принципът за съобразяването с възрастовите и индивидуални особености на чавдарчетата и пионерите. Познаването на психичните характеристики на отделните възрасти и индивидуалните качества на отделните деца е предпоставка за успешна възпитателна работа. През разглеждания период този принцип се свързва с условието за изпълване на работата с децата с емоции и романтика. Изискването за богата емоционалност и романтика в организацията е ключово и след 50-те и началото на 60-те години и присъства в почти всички документи, свързани с организация „Септемврийче“. Прилагането на този принцип е по-скоро абсурдно, защото противоречи на комунистическия и пионерския дискурс, които по същество отхвърлят обособяването на детството като особен и различен от този на възрастните свят. На практика в партийните организации не се прави разлика между деца и възрастни – пионерите и чавдарчетата изпълняват същите дейности – трудят се, ходят на събрания, манифестации, изпълняват политически поръчения. По време на партийните сборове чавдарчетата и пионерите не се възприемат като деца или ученици, а малки комунисти, т. е. няма възрастова или компетентностна диференциация, т. к. за социалистическата държава това няма

значение. В този контекст в ДПО „Септемврийче“ делението не е възрастово, а пространствено. От една страна са членовете на организацията, обхванати изцяло (в хоризонтални и количествено определени структури), а от другата страна са „невключените“, определяни дори с крайното понятие „врагове на народа“. Именно „универсалистският характер на комунистическия дискурс – строят е „единен“, обхващащ цялата социална тъкан, без значение на качествените различия“, прави абсурден принципа за съобразяване с възрастовите индивидуални особености (Паунова, С., 2003:215).

Определянето на “силата на колектива“ като най-резултатния път за възпитателно въздействие върху децата и издигането на самодейността и засилването на самоуправлението в пионерската организация като основни принципи остават призови само на хартия. Преследваната възпитателната цел – отделните индивиди да се скроят и вметят по най-подходящия начин в социалистическото общество, прави идеите за самодейност и самоуправление на децата утопични.

Трета глава

Развитие на връзката „детски организации – училище – обществено-политически структури“. Възпитателни практики 1969-1990

1. Новата историческа обстановка и предизвикателства пред детските организации

В настоящия дисертационен труд за начална граница на третия исторически период (1969-1990) символично се приема Десетият конгрес на Българската комунистическа партия /април 1971 г./. Конгресът утвърждава новата Програма на партията, която прокламира навлизането на страната в етап на изграждане на развито социалистическо общество. За начало на периода се приема 1969 година, защото с нея настъпват сериозни вътрешно-организационни промени в ДПО „Септемврийче“ и четите „Чавдарче“. Краят на периода е белязан от падането на Берлинската стена на 9 ноември 1989 г., което поставя началото на края на комунизма на стария континент. На Ноемврийския пленум на ЦК на БКП

(10.11.1989 г.) Генералният секретар на Партията – Тодор Живков, след 35-годишно управление, подава оставка, а България навлиза в периода на своя посттоталитарен, демократичен преход.

2. Структурно-организационни изменения в ДПО „Септемврийче“.

Кадрите в пионерската организация

В съответствие с новите тенденции на обществено-политическо развитие в страната след 1968 г. настъпват промени и в детските организации, включително и в структурно-организационен план. С изместването на политическия дискурс се изменя и визията за пионера и пионерската организация – маркер за ускоряващите се промени в социалистическото общество (Паунова, С. 2003:211). През годините на изследвания период в организацията се открояват следните тенденции, свързани с промени в структурата ѝ:

Първо, работата на пионерската организация се привежда в съответствие с новите качествени критерии и изисквания за многостранната подготовка и пълноценната реализация на децата. Обликът на новото училище дава богата възможност за съвместна работа на Комсомола и пионерската организация с органите на народното образование. Поставена на нови начала, съвместната дейност се осъществява в съответствие с изискванията на новия комплексен подход. През този последен етап практическото реализиране на комплексния подход в целите, съдържанието и организацията на работата с децата играе движението „Знаме на мира“, което се явява апогеят на постигнатия интегритет в съвместната работа на възпитателните фактори в обществото. Именно в това се състои разликата спрямо предходните етапи от развитието на детската организация. Целта е една – възпитаване на децата по модела на социалистическото разбиране за „новия човек“, но в този последен етап от съществуването на организацията формата за реализация е видоизменена. Новият подход е свързан с утвърждаването на държавно-общественото начало в организацията и управлението на учебното дело, разглеждано като стимул за интеграционните процеси и фактор за обуславянето на единен комплекс – образование, наука, култура и производство.

Второ, тенденция на повишаване ролята на ДКМС като обществен гарант за развитието на ДПО „Септемврийче“, за многостранната подготовка и реализация на българските деца.

Третата важна тенденция е свързана с издигането на работата с кадрите и актива в ДПО „Септемврийче“ в съответствие с новите изисквания на образователната система. Въпросът за кадрите се определя като проблем със стратегическо значение, а подготовката и квалификацията на дружинните ръководители е ключова за успеха на организацията.

Откритите тенденции са в пълно съответствие с процеса на тотална идеологизация при осъществяването на възпитателната цел. Те се фокусират в реализирането на възпитателната задача, свързана с изграждането на бъдещи политически активни субекти.

Кадрите в ДПО „Септемврийче“. В контекста на структурното и организационно развитие на „Септемврийче“ значителни изменения настъпват и по отношение на кадровата политика. Работата с кадрите се извежда като ключов проблем за по-нататъшното усъвършенстване на комсомолското ръководство на пионерската организация. Специфични за периода са въпросите, свързани със социалния състав на кадрите и прилагането на конкурсното начало в подбора на пионерски дейци за пионерските домове и извънучилищни заведения. Цели се осветляване на процесите, свързани с назначаването на ръководителите в пионерската организация. От съвременна гледна точка това свидетелства за фалша и лицемерието на тоталитарната държава, защото принципът на „кадруването“ на удобни и подходящи за партията лица битува във всички сфери на услугите и производството през социализма. Тенденцията за политизирането на фигурата на пионерския ръководител води до привличане на все повече партйни кадри на работа в пионерската организация, назначавани на нещатна длъжност. В известна степен това решава проблема с броя на пионерските ръководители, но е за сметка на качествено подобряване на техния състав (Китанов, К., 1981: 76).

Друга промяна засяга осигуряването на непрекъснатост на квалификационния процес и засилването на вниманието към въпросите, свързани с подобряване подготовката на пионерските ръководители по проблемите на

пионерската организация. Системата за подготовка на пионерски кадри активно се опитва да разреши проблеми като липсата на достатъчно институти за подготовка на дружинни ръководители, информативния и инструктивен характер на обучението и липсата на непрекъснатост и диференцираност.

Разгръщането на богата и съдържателна дейност в пионерската организация в началото на 80-те години създава благоприятни условия за обогатяване теорията и методиката на пионерската дейност. Школата за пионерски ръководители към ЦС на ДПО „Септемврийче“ и ЦИУРК „Вела Благоева“ се утвърждават като центрове за повишаване на квалификацията на дружинните ръководители и работниците в пионерските домове по теорията и методиката на пионерската и комсомолската работа. Като съществена предпоставка за издигане равнището на професионалната подготовка, на педагогическата, политическата и организационната култура на пионерските кадри се отчита откриването на нова специалност в Софийския университет „Св. Климент Охридски“, която подготвя комсомолски и пионерски ръководители (Чавдарова, А., 2011: 28). Специално внимание се отделя на квалификационната характеристика на завършилите специалността, което е свързано с утвърждаването на статута на кадрите в пионерската организация. Утвърдената квалификационна характеристика определя професионалното предназначение на специалиста с висше образование от професионалното направление *Педагогика* и с квалификационно наименование *Педагог на пионерската и комсомолска дейност* с втора специалност „Учител по български език и литература, по руски език или западен език.“ (Архив на СУ, ф. 7, оп. 6, а. е. 41) Независимо от краткия период на съществуването си, специалността „Педагогика на пионерската и комсомолска дейност“ разрешава дълго дискутирания въпрос за статута и длъжностната характеристика на пионерските и комсомолските кадри. Официалното утвърждаване на професионалните функции и дейности на пионерските ръководители слага край на проблемите, свързани с длъжностното натоварване и дублирането на функциите и отговорностите на дружинните ръководители и работниците в пионерските домове. Проблеми, които в продължение на десетилетия се отразяват върху ефективността и качеството на учебно-възпитателната работа в детската организация.

3. Съдържание и организация на взаимодействието ДПО „Септемврийче“ и ЕСПУ

Промените, които новото ЕСПУ предизвиква в образователно-възпитателната система в България през 80-те години на XX век, закономерно водят до нарастване на „социалната роля“ на детската организация. Новата роля на ДКМС и на „Септемврийче“ в училището нормативно се урежда в дългосрочните програми за изпълнение на задачите, произтичащи от Писмото на Т. Живков до ЦК на ДКМС, и приети от Националната комсомолска конференция (24-25 декември 1979 г.). Текущата реализация на програмите в училище и извънучилищните институции от учителите, пионерските ръководители и самите чавдарчета, пионери и комсомолци е свързана с практическото изпълнение на партийното изискване „да се доведе докрай преустройството на комсомолската дейност“. В този контекст се откроява положителната тенденция за разширяване на държавно-обществения характер, какъвто придобиват значителна част от дейностите в училище.

Резултатът от промените във взаимоотношенията между училището и пионерската организация, които са поставени на ново равнище, издигат техния статут на социално-педагогически фактори, от една страна, и водят до постигането на качествен интегритет между тях, от друга. В новите условия училището като държавна институция и ДПО „Септемврийче“ като обществена организация придобиват по-определени и съгласувани права, задължения и отговорности относно съвместната им познавателно-творческа, научно-техническа, художествена, физкултурно-туристическа и други видове дейности сред подрастващите. Тенденцията за паралелното осъществяване на двете най-важни функции на ДПО „Септемврийче“ като обществена организация – съзидателната и възпитателната, се разгръща в новите условия. Именно реалната възможност пионерската организация да съчетае в единство тези две основни страни от живота на учащите изразява основното ѝ отличие от училището и нейната специфична роля в единния процес на комунистическото възпитание през периода 1969-1990 г.

Резултатът от промените във взаимоотношенията между училището и пионерската организация водят, според документите, до „постигането на качествен интегритет между тях“, а според съвременния прочит – до обективно срастване на

училището с извънучилищната детска структура. Срастването се изразява и във все по-комплексния характер на инициативите, които се осъществяват – „Ястребино 79“, Общопионерски поход „Нашето отечество – XIII-вековна България“, „Детство мое“, Пионерска щафета „Партията за подвиг сърцата запали“ и др., посветени предимно на важни политически дати и събития. Посочените инициативи се определят като фактори за разширяване на многостранната пионерска дейност и успешно осъществяване на „идейната, революционна и трудова приемственост между поколенията.“

4. Възпитателни практики на ДПО „Септемврийче“ през новия исторически период

В рамките на дисертационния труд са разгледани три възпитателни практики, които са безспорно иновативни за разглеждания исторически период – Пионерските лагери, Асамблеята „Знаме на мира“ и Движението за техническо и научно творчество. Последните две инициативи имат характера на движения и са безпрецедентни за времето си практики, които издигат на съвсем ново равнище възпитанието на децата. Последното е свързано с обединяване на методите, формите и средствата на класно-урочната, извънкласната и извънучилищната дейност със специализираните, организирани форми на колективна дейност и самодейност (разгръщани съвместно от клубовете и центрове „Знаме на мира“, ДПО „Септемврийче“ и останалите възпитателни институции). В този контекст се достига търсеният от държавата интегритет за осъществяване на цялостен социално-педагогически процес при формирането и пълноценната реализация на социалистическата личност (Бабукова, П., 1985).

5. Взаимодействие на ДПО „Септемврийче“ с обществените организации и движения

Богатите традиции в съвместната работа на пионерската организация с останалите обществени организации и движения се проявяват и през последния период. Обществените организации и движения продължават да се възприемат като най-широката опора на пионерското движение, а пионерската организация – като естествената територия, чрез която тяхното влияние достига до децата. В годините

1969-1990 се обогатяват традициите за разгръщане на общественото начало в работата с пионерите и чавдарчетата.

По-целенасочена и системна е съвместната дейност на ДПО „Септемврийче“ с **Българските професионални съюзи (БПС), кооперативните съюзи и НТС, Отечествения фронт, Комитета на българските жени, Комитета за култура и творческите съюзи, детските програми на Българското радио и телевизия, Българския съюз за физическа култура и спорт, Българския туристически съюз, Организацията за съдействие на отбраната, Съюза на автомобилистите в България, Българския червен кръст и Комитета за трезвеност, Комитетите за българо-съветска дружба и Организацията за военно-техническа подготовка на населението, както и с други обществени организации.** Целта е осигуряване на непрекъснатост в целогодишната работа по местоживееене, разширяване и обогатяване на общественно-полезната трудова дейност и осигуряване отдиха на пионерите.

Основните направления, по които се развиват взаимоотношенията на пионерската организация с обществените организации, държавните и стопански органи през разглеждания период, са:

Първо, подобряване на координацията и всестранно прецизиране на инициативите на обществените организации и движения в работата с децата;

Второ, по-широко използване на методическите, кадровите и материални възможности на държавните органи – общински народни съвети, съветите за култура, Българската народна армия, органите на Министерството на вътрешните работи, средствата за масова пропаганда и др., при създаването на условия за съдържателна и целенасочена пионерска дейност;

Трето, разгръщане на инициативността и издигане ролята на стопанските органи и промишлените предприятия, Аграрно-промишлените комплекси, селските и горски стопанства и научните институции в процеса на приобщаване на пионерите към трудови навици (ЦДА, ф. 1053, о. 13, а. е. 145, с. 47-49).

Целта на управляващата комунистическа партия е срастването на всички осъществяващи възпитание фактори в една машина, която с лекота да създава моделирани според социалистическия идеал индивиди. В този последен етап от

развитието на взаимодействието между пионерската организация и другите социално-педагогически фактори идеята за тяхното пълно обединяване се фокусира в понятието „**социално-педагогическа система.**“ Поставеното на ново равнище взаимодействие на образователната система с останалите социални фактори в етапа на изграждане на развития социализъм дава основания на някои от педагозите теоретици да говорят за необходимостта от изграждане на цялостна социално-педагогическа система.⁶ Тя се разглежда като система от по-висш клас в сравнение със съществуващата институционализирана образователна система. Фундаментът на тази нова социално-педагогическа система е образователната система, която съвместно с другите социални фактори ще осъществява педагогически процес по единни програми и правила.

Основна роля при формирането на идеята за изграждане на единна социално-педагогическа система играе утвърждаването на държавно-общественото начало като основен принцип в управлението на образованието в началото на 80-те години на XX век, което разширява социалната база и функциите на образованието (Живкова, Л., 1982: 285). Социално-педагогическа система за подготовка и реализация на младото поколение в социалистическата държава е съставена от различни нива и включва съвкупността от държавните учебно-възпитателни заведения, комсомолската и пионерската организации, извънучилищните учреждения за осъществяване на обучение и възпитание, звената, изградени към обществените, държавните и стопанските организации, както и всички други фактори с основно предназначение да извършват учебно-възпитателна и възпитателно-образователна дейност сред младото поколение. В рамките на макросоциалния контекст на 70-те и 80-те години на миналия век – тоталитарна система в рамките на социалистическа държава, идеята за изграждането на социално-педагогическа система и нейното теоретично и практическо обосноваване са последната стъпка към тоталния идеологически контрол, който държавата цели да осъществява при възпитанието на българските деца. Поставянето на всички

⁶ Днес понятието „социално-педагогическа система“ не се употребява в педагогиката. Употребяваният термин е „педагогическа система“, разбрана като подсистема, която има свои специфични системни качества и характеристики, които от своя страна предопределят и общото системно качество на дадената социална система (Сотиров, Ч., 2020, 999-1007).

социални агенти, осигуряващи възпитание на децата и подрастващите в „единна“ система и неутрализирането на „семейството“ при възпроизводството на бъдещия културен капитал, имат за цел да отстранят и последната пречка по пътя към изграждането на комунистическия идеал.

Независимо от крайната индоктринация в процеса на осъществяване на възпитателната цел, съществуват и положителни практики при взаимодействието на образователната система със заобикалящата я среда в България към края на 70-те и началото на 80-те години на XX в. Постигнатият през 80-те години на миналия век интегритет в сферата на образованието и възпитанието на всички деца дава основание да се твърди, че е налице пълен консенсус по отношение на целта, съдържанието, методите, формите и средствата на осъществяваното възпитание от страна на всички отговорни за това фактори в държавата, с особено значение сред които е ДПО „Септемврийче“.

Заключение

В процеса на изследването се доказва заложената изходна теза. На базата на направеното проучване на огромен масив от извори /150 на брой/ и литературни източници /149 на брой/ по темата се очертаха ясни тенденции, характерни за трите етапа на изследвания период: тенденцията за поставяне функциите и целите на организацията в полза на държавните интереси и на комунистическата партия; тенденция за поставяне на възпитанието в организацията на научно-педагогически основи; тенденция на непрекъснато обогатяване съдържателната насоченост на осъществяваното от детската организация възпитание и на неговите методи, форми и средства; тенденцията на все по-ясно изразен обществено-политически характер на организацията; тенденцията на нарастване обществения авторитет на детската организация, чийто обхват на децата в НРБ непрекъснато нараства – от 389 269 септемврийчета през 1945 г. на над 1 млн. пионери и чавдарчета през 1969 г.; тенденцията на установяване на традиции, които силно повлияват образователната система в България и остават своя отпечатък, включително и до днес. Традициите за достъпност и масовост, непрекъснатост и приемственост в развитието на детската

организация се разгръщат постъпателно през разглеждания период, за да бъдат пренесени частично и в наши дни.

В дисертацията се направи и опит за анализ от съвременна гледна точка на възпитателните практики на организацията в извънучилищна и училищна среда. Самата възпитателна цел, която държавата преследва през разглеждания в дисертацията период, е тясно свързана с идеологията на комунистическата партия и това затруднява анализа и пълното абстрахиране от официалния идеологически дискурс, битувал между 1948-1989 година. Независимо от това, в контекста на продължилото 45 години последователно и тенденциозно социализиране на децата в публичната норма посредством детските организации, се открие общото и особеното в развитието на съдържателната насоченост /целите и принципите/, формите и методите на осъществяваното възпитание и образование от детските организации в България през отделните етапи на периода 1944-1990 г., както и промените в характеристиките на връзката „ДПО „Септемврийче“ – училище – обществено-политически организации“. Тези промени са свързани с развитието на процеса на все по-пълно интегриране на дейността на ДПО „Септемврийче“ с училището.

В историко-хронологичен аспект взаимодействието на пионерската организация с всички възпитателни фактори постепенно се задълбочава. Към края на периода държавата прави усилен опит за изграждане на така наречената единна социално-педагогическа система, която се свързва с утвърждаването на държавно-общественото начало в организацията и управлението на учебното дело като стимул за интеграционните процеси и фактор за обуславянето на единен комплекс – образование, наука, култура и производство. Според социалистическата педагогика държавно-общественото начало в образованието създава реални възможности за формиране на единна социално-педагогическа система за обучението, възпитанието, трудовата подготовка и реализация на подрастващите. При анализа на това явление от съвременна гледна точка ясно се откроява опитът за силно централизиране на управлението на образованието в страната с цел пълен контрол от страна на държавата-партия. На практика целта е социализираните чрез идеологическата публична норма деца да размият напълно своята идентичност, като се превърнат в равноправна част от идеологическата машина. Идеологическият дискурс предполага

статутът на децата да бъде приравнен с този на възрастните и те да бъдат третирани като идеологически компетентни личности, бъдещи комунисти, т. е. равностойни членове на социалистическото общество. Мобилизирането на всички отговорни за възпитанието институции в изграждането на идентичността на чавдарчетата и пионерите има за цел туширането на индивидуализма, засилването на вътрешногруповите и вътрешноинституционалните връзки на взаимно подчинение и контрол и още по-дълбоко навлизане в личното пространство.

Един конструктивен анализ, абстрахиран от идеологизацията и индоктринацията, би отчел, че в този последен етап от развитието на социализма в България е постигнат своеобразен интегритет между формалното и неформалното образование и възпитание. Практически, опитът за изграждане на **цялостна социално-педагогическа система за подготовка и реализация на младото поколение е голямото постижение на българското образование през периода.** Именно той води до усъвършенстването на определени страни от организацията, стила, формите и методите на работа с подрастващите, които остават следи в българската образователна традиция.

В историко-педагогически контекст се обособяват два основни извода. Първо, трансформациите, които организацията претърпява в структурно, организационно и кадрово направление, а така също в осъществяването от нея възпитание и образование отговарят на измененията и политиките в самата държава. Промените в социалистическия дискурс са предпоставка за измененията, които се случват в организацията при осъществяването на възпитателните ѝ функции, от които най-важна е идеологическото възпитание. Упражняваните съзнателно през цялото време на съществуване на организацията практики на властови контрол са част от цялостния процес по превръщането на възпитанието в ефективно въздействие (Паунова, С., 2003: 212). Максимумът на това въздействие партията-държава постига в рамките на опита за изграждане на единната социално-педагогическа система. Именно в този момент връзката „детски организации – училище – обществено-политически организации“ достига крайната степен на своето развитие, т. к. нейните участници буквално се срастват, вливат се един в друг

и губят своята автономност, поставени под пълен контрол в изпълнението на поставената от партията-държава възпитателна цел.

Оправдаван през цялото време с изведената от съветската теория на възпитанието „възпитателна сила на колектива“, този контрол приучава своите „нови хора“ от най-крехка възраст, че човешкото съществуване е невъзможно извън колективната организация на живота в социалистическата държава. В крайна сметка възпитателната цел е постигната – произведени са няколко поколения „нови хора“, отговарящи на идеологическите представи на Властта и водещи до „безжизнена схематизация и краен редукционизъм в интерпретацията на човешката индивидуалност.“ (Иванова, П., 2018:215). Тоталитарната държава е произвела своя „нов човек“ – „изключително колективно същество, обективиращо същността си в дейността за построяване на комунизма“ и прокламиращо пълното тъждество на обществения с личния интерес (пак там).

Вторият извод, свързан с историко-педагогическите аспекти на изследването, води до заключението, че част от осъществяваните от детските организации, училището и останалите социално-педагогически фактори възпитателни практики през разглеждания период са актуални и в съвременността. Някои от тях като детските лагери, движението за научно и техническо творчество, структурите и формите за осъществяване на художествено-естетическо възпитание, спортът и физкултурната дейност за деца и др. могат да послужат като мост, по който да се предаде към съвременните структури за неформално образование едно значимо педагогическо наследство. Непреходността на определени възпитателни практики на ДПО „Септемврийче“ и четите „Чавдарче“ и актуалността им в съвременността се доказва и с прочита на съвременните ключови документи в областта на образованието – Стратегическа рамка за развитие на образованието, обучението и ученето в Република България (2021 - 2030), Наредба за изменение и допълнение на Наредба № 10 от 2016 г. за организация на дейностите в училищното образование, Наредба за приобщаващото образование (Стратегическа рамка за развитие на образованието, обучението и ученето в Република България; Закон за предучилищното и училищното образование; Наредба за приобщаващото образование, <https://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2137177670>). Приликите и аналозите са

безспорни свидетелства за вкоренената традиция и непреходност на определени възпитателни и образователни ценности в нашия народ и за приемствеността като трайна тенденция в българското образование, защото, както се твърди в познатата фраза, „всичко ново е добре забравено старо“ (Жак Песце, „Мемоари“).

Използвани исторически извори в автораферата

1. Архив на СУ, ф. 7, оп. 6, а. е. 11.
2. Доклад за детската и юношеска организация „Септемврийче“. – ЦДА, ф. 1058, оп. 1, а. е. 1.
3. Из „Квалификационна характеристика на педагог на пионерската и комсомолска дейност“. – Архив на СУ, ф. 7, оп. 6, а. е. 41.
4. Окръжно № 2 на ВВ Септемврийче от 3 февруари 1947 г. до областните и околийските съвети за организиране на лагерите и летните игрища през лятото на текущата година. – ЦДА, ф. 1058, оп. 1, а. е. 21.
5. Правилник за ученическите почивни лагери и екскурзионното летуване на учениците, издаден от Министерство на народната просвета, Министерство на народното здраве и ЦК на ДКМС. – ДВ, 53, 06.07.1982, изм. ДВ, 21, 17.03.1987, ДВ, 3, 11.01.1991, чл. 2. <https://lex.bg/laws/ldoc/-17273856>).
6. Програма на Българската комунистическа партия. (1971) София.
7. Указание за организиране на втори етап на Рапорта-проверка „С комунистите и комсомолците – в единен строй“. – ЦДА, ф. 1053, оп. 13, а. е. 145.
8. Протокол №7 от 2-ри ноември 1944 г. <http://politburo.archives.bg/bg/2013-04-24-11-12-48/dokumenti/1944-1949/800---7--2--1944-->) с Протокол №7 от 2-ри ноември 1944 г.
9. Стратегическа рамка за развитие на образованието, обучението и ученето в Република България (2021 - 2030), (https://mon.bg/upload/25571/Strategicheska-ramka_ObrObuUchene_110321.pdf).
10. Устав на Детско-юношеска организация „Септемврийче“ от 1948 г.
11. ЦДА, ф. 1058, оп. 1, а. е. 21.

Използвани литературни източници в автораферата

Ангелов, С. (1966) Основи на комунистическото възпитание. София.

Атанасов, Ж. (1970) Задачи и насоки на работата по художественото възпитание на пионерите. – В: За естетическото възпитание на пионерите (Доклади и изказвания на научно-методическата конференция по проблемите на ДПО „Септемврийче“, секция „Естетическо възпитание“. София.

Бабуква, П. (1985) Всеки има право да бъде творец в Асамблеята на мира. – В: Възпитание в дух на мир и международно разбиателство в процеса на творческата дейност. (Материали от международната научнопрактическа конференция, състояла се на 17- 18 юли 1985 г.). София.

Векилов, Г. (1985) Диалектически материализъм. София.

Грудева, М. (2010) Взаимодействието между извънучилищните педагогически учреждения и неправителствените организации в процеса на социализация на детската личност. Научни трудове на Русенския университет, том 49, серия 6, т. 2.

Димитров, Л. (2016) Естетическо възпитание и развитие. – В: Теория на възпитанието. София.

Живкова, Л. (1982) С априлско вдъхновение в борбата за мир и социализъм, за единство, творчество и красота. Т. 1. София.

Иванова, П. (2018) Човекът на „светлото бъдеще“: цели и механизми на социалистическата идеология в България (1944-1956). София.

Калинов, К. (2017) Аспекти на теорията на организациите. Варна.

Калинова Е. и Баева, И. (2010) Българските преходи 1939-2010. София.

Китанов, К. (1981) Комсомолските кадри. София.

Костова, С. Ч. (съст.) (2016) Възпитанието. Съдържателни и процесуални аспекти. София.

Николаева, С. (2015) Неформалното образование. София.

Паунова, С. (2003) Формирането на бъдещия социалистически гражданин (опит върху ДПО „Септемврийче“), Социологически проблеми, кн. 1-2.

Пеловски, П., Сп. Караиванова и Белова, И. (1982) Методика на възпитанието при обучението. – В: Методика на възпитателната работа в училище. София.

Сотиров, Ч. (2020) Същност и характеристика на социално-педагогическата система. Шумен.

Станоев, Л. Извънучилищна работа. – В: Речник по комсомолско строителство, 1987: 141

Стоянов, П. (1977) Пионерски хоризонти. Взаимодействието между ДПО „Септемврийче” и училището. София.

Стоянова, П., Витанова, Е. (1984) Идеите на Движението „Знаме на мира“ и интензификацията на учебния процес. София.

Тасев, И. (1977) Диалектическите категории. София.

Филипова, Н., Димитрова М. (1988) Извънкласната работа по обществознание. София.

Харгарски, М. (1985) Държавно-общественото начало в организацията и управлението на училището – В: Проблеми на обучението и възпитанието в училище. София.

Хрусанов, Г., Чернев, Ст., Андреев, М. и др. (1976) Педагогика. София.

Шейнова, Е. (1973)) Под червеното знаме на Българската комунистическа партия. Детското комунистическо движение в България 1919-1944 година. София.

Шчукина, Г. И. (1976) Теория и методика на комунистическото възпитание. София.

Цонева, П. (2018) Неформалното образование в България 1878-1989. София.

Цонева, П. (2019) Развитие на извънучилищното възпитание в детските организации през периода 1944-1990 г. – Професионално образование, т. 21, бр. 4, 351-361.

Цонева, П., Иванова, П. (2019) Trends in selection and training of leaders for children's and youth organizations in Bulgaria (1944-1990), Contemporary university education, vol:4, issue:vol. 4 № 4/ 2019, pages:50-60, ISSN (print):2367-8232, ISSN (online):2534-9643, Ref.

Чавдарова, А. (2011) Алма Матер и педагогическото образование в България. – В: Алма Матер и педагогическото образование в България. Юбилеен фотоалманах – 25 години Факултет по педагогика. София.

Чавдарова, А. (2016) Възпитанието в България през периода 1878-1989 (исторически аспекти). – В: Възпитанието. Съдържателни и процесуални аспекти. София.

Приноси на дисертационното изследване

Научните приноси на дисертационното изследване на тема: **„Развитие на детските организации в България през периода 1944-1990 година – педагогически аспекти”**, могат да се обособят в следните основни моменти:

1. Първи опит за открояване на общото и особеното в съдържателната насоченост, формите, методите и средствата на извънкласното и извънучилищното възпитание и образование на българските деца, осъществявано от детските организации през отделните етапи на периода 1944-1990 г. и извеждане на тенденции и приемственост в развитието.
2. Обосноваване ролята на детските организации като фактор с ключово значение за възпитанието на българските деца в ценности, характерни за обществото по време на неговото народнодемократично и тоталитарно развитие и извеждане на аналогии (сходства и приемственост) с възпитанието, прилагано от детските организации в България през периода преди 09.09.1944 г.
3. Изследване на развиващата се във времето и неделима връзка: *училище – детски организации – обществени организации и движения*. Открояване на спецификата в отношенията между държавните учебно-възпитателни заведения, комсомолската и пионерската организации, извънучилищните учреждения и социалните фактори като компоненти на функциониращата единна социално-педагогическа система в Народна република България през 80-те години на XX в.
4. Извеждане на тенденции, свързани с професионализиране труда на пионерските ръководители и с динамиката на количествените, качествените и структурните (пол, възраст, образование и др.) изменения в кадровия институт на пионерската организация. Съвременните рефлексии са свързани с потенциалните възможности за преодоляване на аналогични проблеми в съвременните детски структури за неформално образование.

5. Осъществен паралел между възпитателните практики, съществували през изследвания исторически период, и съвременните им варианти чрез аналогии и съпоставяне. Изведеното сходство предпоставя разрешаването на редица дискуссионни въпроси в сферата на извънучилищното образование и възпитание в настоящето.
6. Опит за съвременен прочит и оценка на изследваните историко-педагогически факти, явления и процеси, свързани с ДПО „Септемврийче“, засягащи един обременен от идеологията и социалните нагласи период от българската история.

Публикации по темата на дисертационния труд:

Статия в научно списание

1. Иванова, П., (2020) Възпитанието в детските лагери (1944-1989), Българско списание за образование, брой: 2, 2020, стр.:149-162.
2. Цонева, П., Иванова, П., (2019) Trends in selection and training of leaders for children's and youth organizations in Bulgaria (1944-1990), Contemporary university education, vol:4, issue:vol. 4 № 4/ 2019, pages:50-60, ISSN (print):2367-8232, ISSN (online):2534-9643, Ref.

Статия в сборник (на конференция и др.)

1. Иванова, П., (2022) Патриотичното възпитание в Детско-юношеската организация „Септемврийче“ 1944-1947. – Сборник 35 години Факултет по педагогика – Приемственост и бъдеще. УИ „Св. Климент Охридски“, С., 72-80.
2. Иванова, П., (2021) Structural and organizational changes in Children's organizations in Bulgaria 1948-1968, International journal. Knowledge, Publisher:IKM, 2021, pages:701-707, ISSN (print):2545 - 4439, ISSN (online):1857 - 923X, Ref, Web of Science.
3. Иванова, П., (2020) Establishment, basic principles and organizational structure of Dimitrov pioneer organization “Septemvrijtche” 1944-1947, Knowledge International Journal, editor/s:Vol.39, Publisher:IKM-Scopje, 2020, pages:69-74, ISSN (print):2545-4439, ISSN (online):1857-933X, Ref.

4. Иванова, П., (2019) Educational aspects of the activities of children's organizations in Bulgaria(1944-1947), Knowledge International Journal, editor/s:IKM-Scopje, 2019, pages:393-399, ISSN (print):2545-4439, ISSN (online):1857-923X, Ref.

Студия в научно списание

1. Иванова, П., Символите и ритуалите като възпитателно средство в Димитровска пионерска организация „Септемврийче“, Българско списание за образование, брой:1, 2020, стр. 85-108.

2. Иванова, П., Възпитателни аспекти в дейността на детско-юношеските организации в периода от 1878 година до обявяването на България за народна република, Българско списание за образование, брой: 1, 2019, стр. 26-52.

Студия в поредица

Иванова, П., (2021) Естетическото възпитание в детските организации в България 1948–1989, Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, том: кн. Педагогика, брой: 114, стр. 79-101.

Участие в проекти, свързани с темата на дисертационния труд:

Научен проект по ФНИ – „Възпитанието в детските организации в България (1944-1990) в извори“, Член на екип, Номер на договора: № 80-10-176, 2019 г.